ÉDES ANYANYELVÜNK

IV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1982. JANUÁR—MÁRCIUS
ÁRA: 9,50 FORINT

Nemzeti művelődésünk nemes alakja, Bessenyei György és a nevét viselő nyíregyházi tanárképző főiskola, amely névadójához hűen a magyar nyelv ápolásának méltó otthona.

A tartalomból

Édesanya-nyelvünk

Így írunk mi

A nyökögés dolgában

Dohog az állampolgár

Tegeződve egyszerűbb?

Bor Ambrus: Ízes és íztelen

A helyesírási szabályzat készülő 11. kiadásáról

Mann-né logikája

Kapitalista-e a Tőkés?

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette

Szerkesztőség:
Budapest,
Münnich Ferenc u. 26.
1051
Telefon: 110-800/23 m.
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként
Egy szám ára: 9,50 Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon „— valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: fél évre 19,– forint, egy évre 38,– Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H—1389 Budapest, postafiók 149

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX 25 224
HU ISSN 0139—0457

Az apród és az apródonként

A várúr vagy a várkisasszony körül kisebb-nagyobb teendőket ellátó legényekkel, *apród*-okkal ma már csak színpadon találkozhatunk. Miért mondjuk mégis, hogy a kisiskolások *apródonként* adnak össze, hogy a nagyobbak *apródonként* gyűjtögetik a MÉH számára az újságot, vagy hogy az ember — pihenésre készülvén — *apródonként* szedi össze magának nyári olvasnivalóját? Fogalomzavar, szótévesztés ez — gondolhatnánk —, hiszen mindegyik példában az *apránként* határozószó lenne helyes.

Valóban, a 10—14 éves fegyverhordozó legénykék ma már mesealakok. De az ő nevüket felidéző *apródonként* szavunk ma is él, „népi, nyelvjárásias" stílusminősítéssel köznyelvi szótáraink is tartalmazzák. Az előbbi kérdésre — röviden — azt válaszolhatnánk, hogy ez a határozószavunk kissé nyelvjárásias ízű darabja mai nyelvünknek, s ugyanúgy helyénvaló, mint a közismertebb *apránként*. De hogy érvelésünk meggyőzőbb legyen, nézzük meg röviden, hogyan is alakult ki ez az alapszavától már-már szinte teljesen elszigetelődött határozószó.

Nyelvtörténetünk során nemcsak a fegyverhordozó fiúcskákat nevezték az *apród*-oknak. Eredetileg melléknév volt az *apród*, s mint az *apró* melléknév kicsinyítő képzős származéka 'kicsiny' jelentésben élt: *apród gyermek (aprod gyermek)* mondták a kicsi gyermekre még a XVIII. században is. Ez az *apró*-hoz járuló, finnugor alapnyelvi *-d* kicsinyítő képző több melléknevünkben megvan még ma is, pl. a *gyengéd* szeretet-ben, vagy a nyelvjárásokban ma is élő *kicsid* alakban: „Elvágtam a *kicsid* ujjam, foly a piros vérem" — szól a népdal. De jónéhány helynevünkben *(Mogyoród, Kömlőd, Barmód)* és utónevünkben is *(Emőd, Előd, Árpád, Csobád)*. A *kisded, édesded, kerekded, gömbölyded* és a népnyelvi *apródad* melléknevek pedig elemismétléses formában őrzik az elmúlt századokban még aktív *-d* kicsinyítő képzőt.

Visszatérve az *apródonként*-ra, ez tehát az *apród* melléknév szabályos továbbképzése. Hogy nehezen ismerhető fel, azt azzal magyarázhatjuk, hogy az *apród* melléknévi jelentése fokozatosan háttérbe szorult, s melléknévként mai köznyelvünkben már csak a *-d* nélküli forma, az *apró* él. De szűkebbé vált az *apród* főnévi jelentéskör is, hiszen első főnévi jelentése 'kisgyermek' lehetett, de a ‚tanuló'-t, az 'inas'-t is nevezték *apród*-nak, sőt a múlt században az 'udvarló'-t is. És persze a 'fegyverhordozó szolgá'-t szintén *apród*-nak szólították, ez a főnévi jelentés bizonyult egyébként legmaradandóbbnak. Nem csoda hát, hogy sokak nyelvérzéke ma ezzel a jelentéssel hozza kapcsolatba az *apródonként* határozószót.. Pedig erre a továbbképzésre már 1255-ből van adatunk. Nyelvemlékeink, szótáraink bizonyítják, hogy az *apródonként* régebbi nyelvünkben a mainál jóval elterjedtebb lehetett. Megtaláljuk például Szenczi Molnár Albert nevezetes latin—magyar szótárában (1604.), meg későbbi klasszikusaink írásaiban is: „Elszórt magvakból *apródonként* csírázik és nő fel a kor, mely változásokat hoz magával" — olvashatjuk Kölcseynél. „A megfigyeléseket lassan, *apródonként* gyűjtötte, minden percben valamit" — írja Kosztolányi. Mai köznyelvünkben is elő-előbukkan.

Lehet hát *apródonként* pénzt gyűjteni, *apródonként* összeadni (s persze *apránként* is), azaz 'lépésről-lépésre, kis részletekben, fokozatosan, lassanként, kicsinyenként'.

Heltainé Nagy Erzsébet

Tartalom:

Heltainé Nagy Erzsébet: Az apród és az apródonként — B/II
Bor Ambrus: Ízes és íztelen — 1
Kemény Gábor: Így írunk mi — 2
Zsiray Károly: Dohog az állampolgár — 2
Simon Zoárd: Mindenki nyer? — 2
Kovalovszky Miklós: Apák és fiúk — vagy fiak? — 3
Sámbokréthy Péter: Pingpong és asztalitenisz — 3
Gallasy Magdolna: Száll az ének — 4
Csatár: Szóval esemény? — 4
Lőrincze Lajos: Édesanya-nyelvünk — 5
Huszár Ágnes: Szinesztéziás emlékezet — 6
Tolcsvai Nagy Gábor: A köszönés hiányáról — 7
Bíró Ágnes: Tegeződve egyszerűbb? — 7
Ladó János: Kapitalista-e a Tőkés? — 8
Fülöp Lajos: A gimnáziumi fakultatív anyanyelvi oktatásról — 9
Bencédy József: Az élőszó erejével — 9
Lőrincze Lajos: Hangsúlyozási gondok — 10
Vereknyei Nándor: Őőőő — 10
Deme László: A nyökögés dolgában — 11
Nyelvünk játékai — 11
Keszler Borbála: Így készül helyesírási szabályzatunk 11. kiadása — 13
Szemere Gyula: Milyen lesz helyesírási szabályzatunk szójegyzéke? — 13
Pásztor Emil: Mann-né logikája — 14
Sándorfi Géza: A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...? — 14
Horváth K. József: A körúton — 14
K. M.: Szemle — 15
T. N. G.: Antal László: Nyelvek nyomában — 15
Balogh Lajos: Két nyelvjárási szótár — 16
Huszár Ágnes: Orosz nyelvű testvérlapunkról — 16
Postaláda — B/III

MAGYAR NYELV MÚZEUMA

ÍZES ÉS ÍZTELEN

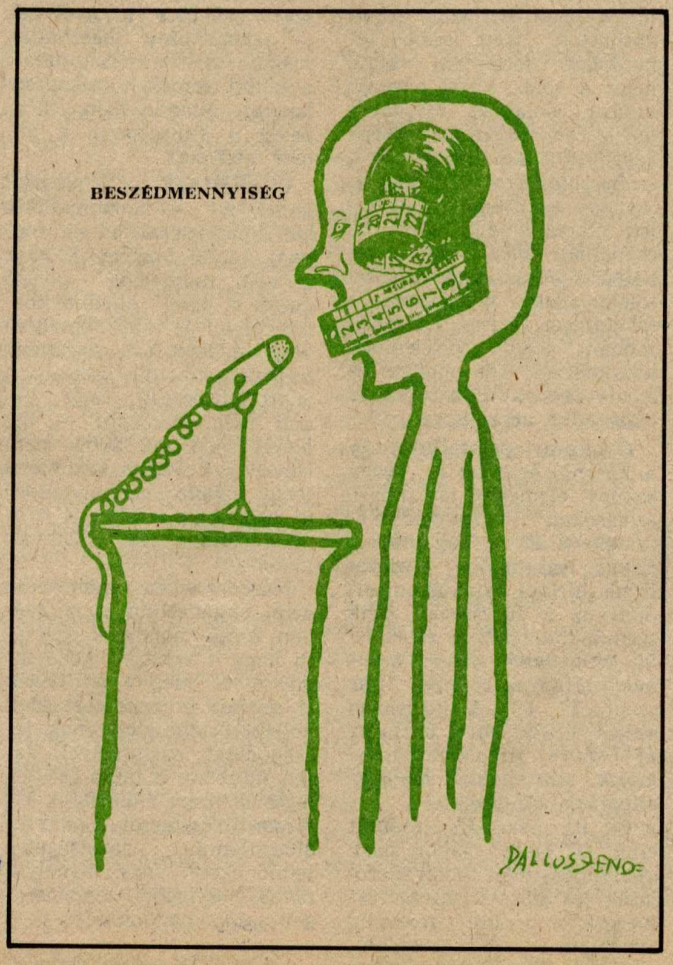
Nemigen játszhat ő királyszerepet, orosz nemest se Csehov-drámában, mondta Szirtes Ádám (e lap legutóbbi számában olvastam), mert az ő beszédén még mindig érezni kissé a vidéki kiejtést. Egy nyírségi munkás, aki a Hajójavítóban dolgozik Budapesten, azt panaszolta (e lapnak ugyanabban a számában), hogy munkatársai megszólják tájnyelvi beszédéért.

Eszembe jut az az asszony — kézbesítő egy vállalatnál — ,akit megkérdeztem, hogy somogyi-e (mert olyan ízesen beszélt), és aki látható zavarban bevallotta, hogy bizony csak somogyi, s alighanem helytelenül mondhatott valamit, már megint és még mindig helytelenül, hiszen észrevettem az ő somogyiságát. Mondta még, hogy nevetni szokták, olyankor például, ha *récé*-t mond *kacsa* helyett, holott *kacsá*-t kell mondani, nem *récé*-t, úgy illik.

Eszembe jut még (és most sűrűn anyanyelv-ügyben, mert friss az élmény), hogy nemrég kemény haraggal mondta az Írószövetség közgyűlésén Keresztúry Dezső — haragjában is pallérozottan-tisztán magyarul fogalmazva, kiejtésében finom dunántúliságot sejtetve, megőrzött ízt —, hogy már az írók se tudnak magyarul, a fiatalabbja pongyola, szürke, idegenes, íztelen.

Dehogy akarom én most ezredszer előkapni a „csak tiszta forrásból"-t. És dehogy akarok kardot rántani, a tájnyelv és népnyelv védelmében mindenkit lekaszabolni, aki pestiesen beszél. (Ha beszélek, akkor magam is úgy, hadarva, csúnyán, Péchy Blanka és Deme László fülét sértően: Budapest határán születtem, jó negyven éve vallom magam budapestinek.) De meg nem érthetem azt a közvéleményt, sőt azt az anyanyelv-tudományos álláspontot, amely szerint a budapesti nyelv a legműveltebb, az áll a legközelebb az irodalmi nyelvhez, vagy ahhoz közelítsen az irodalmi nyelv. Erőszakosan központosító, basáskodó a közvélemény, erőtlenül engedékeny a tudományos álláspont. A pesti nyelv nem ízes, és a pesti nyelv — tizennégy millió magyarból mindössze kétmillióé, és ha egy jókora sugarú köznyelv-kisugárzási kört húzunk a főváros köré, akkor is legföljebb hárommillióé — magán viseli másfél évszázad gyarmatosítás-, betelepülés-, városiasodás-történetének sok-sok csúf nyomát. A pesti beszéd és fogalmazás jócskán jelez balt jós és rossz történelmet, őriz szóban-kifejezésben német ízt, őrzi a gyorsan elért félműveltség műveltkedéseit, hólyagfejű beamter-nemzedékek burjánszavait. Hogy mózeskodni, purifikálni bolondság volna, az világos (meg aztán sok új szó terem az aszfalton is, ugyane lapból veszem a példákat: „föl vagyok dobva", „befürödtem"), de nem látni, nem bevallani, hogy ez az átkozottul központivá válni akaró köznyelv — és köznyelvből irodalmi nyelv — íztelen és szennyezett nyelv, az anyanyelvi hatalomátvételre alkalmatlan nyelv, az nagy hiba.

Tetszetősen, talán hatásosan is háboroghatnék azon, hogy a szépen zengő beszédű Szirtes Ádám nem játszhat királyszerepet. Még egy orosz nemest se játszhat, ámbár ki tudja, mennyire művelt orosz nyelvet beszéltek azok az orosz nemesek, amikor Csehov megírta a szerepeiket. Mondhatnám, hogy becsületsértő, népmélt tóságot sértő ez. Nem mondom. A vállalati kézbesítőnek is csak azt mondtam, hogy ne szégyellje a *récét*, van az olyan ízes, mint a *kacsa*, főleg akkor, ha jól fűszerezve sütik meg, ízes zsíron pirítják a pesti gáztűzhely pocsék sütőjében. Keresztúry Dezső bátyámmal mélységesen egyetértek, vele együtt haragszom értünk, de biztosan nem rohanok ki Budapest ellen. Ha valamiért ki kell rohanni, akkor az ízekért. Hogy behatoljanak az íztelenbe. Nem azt kell mózeskodva támadni, ami rossz, szeplős, hanem azt támogatni minden erővel, ami jó. Nem kell minden szótárba és minden fegyverletételt tanúsító nyelvművelő Kézikönyvbe minden ízes és ép észjárásos szó, kifejezés mögé aggályosan odaírni, hogy „nép", hogy „táj". Nem kell egy bizonytalan anyanyelvi öntudat és a bocsánatosan bűnös műveltkedés tévszolgálatában falusi-műveletlennek minősíteni a még tisztát, ízeset. Többen élnek falun magyarok, mint Budapesten. Miért nem írjuk nyelvművelő könyveinkben a pestiségek címszavai mögé azt, hogy „táj"?

Talán elkanyarodom. Talán nem. A könyvkiadóban, ahol szintén ügyködöm, minden szerkesztőnek polca van, vagy rekesze egy szekrénypolcon. Ennek a neve abban a könyvkiadóban: „fah". Nincs munkatársam, akit az évek folyamán meggyőztem volna arról, hogy hivatás és előkelőség okán polcot vagy rekeszt kell mondania, bármely hétfőn vagy pénteken. Ó, milyen messze vagyok itt Pesten egy nyírségi munkás, egy Szirtes Ádám gondjaitól. Maradt a *fah*. Megírtam egyszer a *fah*-ot, irodalmi hetilapunk közölte. Maradt a *fah*. Nem kanyarodtam el a tárgyamtól, mert: jellemző egy ilyen kicsike *fah* az össz- és nagybudapesti anyanyelv-közönyre, szürkeségre, általános íztelenségre. Ha egy csöpp *fah*-ügyben se lehet tisztulni, akkor hogyan teremthető legalább egy orosz kisnemes-szerep egy ízes beszédű magyar színész számára? Mivel védhető meg kiröhögők ellen egy nyírségi születésű pesti munkás? Mi módon vitatkozzék egy szerkesztő egy fiatal magyar íróval, akinek helyettesíthetetlenül szükséges az egyik novellájában az a jelző, hogy „derb"? Amíg ejtés és észjárás íze „nép" és „táj", amíg *fah* a *polc*, amíg történelmi fejlődéskategória és mint ilyen megfellebbezhetetlen, jobbal nem helyettesíthető a fővárosi aluljárókból föl-, rémületes hivatalokból leszivárgott nyelv, addig csak nagy baj van, semmilyen úton se jár a nyelvművelés.

Szirtes Ádámnak még enynyit: Csehov-darab tévéközvetítése közben fölüvöltöttem egyszer, amikor a kitűnő színpadi beszédű színész (már nem emlékszem, hogy nemest alakított-e vagy gyalogpolgárt) irtóztató germanizmust mondott, fordító és rendező és önmaga anyanyelvi érzéke, ismerete, tudománya, színvonala szerint. Már nem emlékszem, mit mondott. Rémeset. Pestit. S nem hadakozom a pesti ellen, csak szeretnék a többségi „táj" és „nép" ízéért hadakozni.

Ha még lehet, beszélők, szerkesztők, írók, újságírók, nyelvművelők.

Bor Ambrus

Így írunk mi

A KÖZELMÚLTBAN egyik hetilapunk meginterjúvolt három nyelvművelőt. A bevezetőben a riporter ezt írja róluk: *„Tekinthetem őket akár hármasikreknek, a rádiós-televíziós nyelvművelésben annyira egy követ fújnak"* (RTV Újság, 1981. dec. 7—13. 3.). Mellőzzük most annak megvitatását, helyénvaló-e három köztiszteletben álló nyelvtudóst *hármasikrek*-nek nevezni, s azt is csak „a rend kedvéért" szögezzük le, hogy az idézett mondatnak nem ártott volna egy kis szórendi és egyéb átfésülés, például így: „Akár hármasikreknek *is* tekinthetem őket, annyira egy követ fújnak a rádiós *és* a televíziós nyelvművelésben". Mindez azonban nem érne meg egy cikket (még egy felet sem). Ami miatt a példát tollhegyre tűzöm, az az eredeti változat legvégén levő *egy követ fújnak* kifejezés.

A cikkíró, úgy tetszik, nem ismeri elég pontosan e szólásunk jelentését, hangulatát, használati körét, stílusértékét, s emiatt rosszul is alkalmazza, nem a maga helyén. Mert mit is jelent az, hogy valakik *egy követ fújnak*? „Azokra alkalmazzuk ezt a szólást — adja meg a választ kérdésünkre O. Nagy Gábor nagyszerű szólásmagyarázó könyve, a Mi fán terem? —, akik valamiben cinkosak, valami rosszban egyetértenek, illetve közösen kisütött praktikákkal áskálódnak, ármánykodnak valaki ellen." Azt is mondhatjuk az ilyen emberekre, hogy *egy húron pendülnek, egy gyékényen árulnak, egy hajóban eveznek*. Ezek a szólások is rosszalló értelműek, ha nem is annyira, mint az *egy követ fújnak*. (Vajon ez utóbbit azért véljük erősebbnek a többinél, mert még mindig kiérezzük belőle a rontást okozó kígyók képzetét? E szólásunknak ugyanis ez volt az eredeti alakja: *együtt fújják a kígyókövet*, ahol a *kígyó*, mint rendesen, az alattomos gonoszságot jelképezi.) Egy szó, mint száz: az adott szövegösszefüggésben nem volt stílusos ehhez a kifejezéshez folyamodni.

VEGYÜNK szemügyre egy másik, hasonló jellegű példát is! Állítólag Napóleon mondta, de az is lehet, hogy ellensége és utóda, a restaurált Bourbon, XVIII. Lajos: *„Minden francia katona tölténytáskájában hordja Franciaország marsallbotját"*. Szólássá rövidülve: *mindenkinek a tarsolyában ott van a marsallbot*. Újabb nyelvünkben apránként elhomályosult ennek a mondásnak az eredeti értelme, s emiatt alakja is eltorzult: *tarsolyában hordja a marsallbotot* — szoktuk mondani arra, aki valamilyen okból (képességei, szerencséje, a körülmények stb. jóvoltából) szép jövő, karrier előtt áll. És ez a marsallbot már csak egyvalakinek a tarsolyában van benne, a többieké — üres!... Ezért mesélheti el így egy tévés a pályakezdésének történetét: „Amikor megalakult a tévéhíradó egyik vidéki szerkesztősége, riporterét rádiósok közül válogatták [inkább: választották ki?], és valahogyan *az én tarisznyámba került a marsallbot*" (RTV Újság, 1980. szept. 22—28. 5.). Egy sporttárgyú cikkben pedig ezt olvashattuk: „Nem szabad lehetőséget teremteni arra, hogy a több, közel egyenlő tudású röplabdás *marakodjon a marsallboton*" (Népsport, 1979. dec. 12. 4.). Ez a szóhasználat már teljesen elszakadt az eredetitől: egyetlen marsallbotért, azaz a csapatban még betöltetlen helyért marakodnak a sportolók. (Csak zárójelben: a *lehetőséget teremt* kifejezést jobbára pozitív értelemben alkalmazzuk. Ide jobban illett volna ez: „Nem szabad *okot adni* arra, hogy...")

Gyakran tapasztaljuk, hogy a hasonló értelmű és / vagy azonos elemeket tartalmazó szólásokat, közmondásokat összekeverik egymással. Egyik legkitűnőbb prózaírónk hírlapi tárcájában például ez a furcsaság ötlik szemünkbe: *„Nem estek neki, mint borjú az új kapunak"* (Magyar Nemzet, 1978. szept. 17. 5.). A közismert szólás: *bámul, mint borjú az új kapura*, alighanem a *nekiesik, mint bolond borjú az anyjának* kifejezéssel vegyült itt össze. Ez utóbbit csak O. Nagy Gábor nagy gyűjteményéből (Magyar szólások és közmondások) ismerem; e népies, rosszalló árnyalatú szóláshasonlatot olyankor használják, amikor valaki oktalan sietséggel vagy idétlen mohósággal esik neki, lát neki valaminek (például ételnek). Végül egy kritikustól — aki mint stiliszta is a legkiválóbbak közé tartozik — a következőket olvasom: „[A mozinéző] Azt látja, hogy már a második, harmadik perc előlegezi számára az alaptételt, amely szerint *a pokol kapui jó szándékkal vannak kikövezve*" (Filmvilág, 1979. 17. 15.). A *pokol* (vagy: a *poklok*) *kapuit* jól ismerjük, akár a bibliából, akár Kossuthtól, akár mindkét helyről. Azt a nemzetközi vándormondást is elég gyakran idézgetik, hogy *a pokol* (vagy: *a pokolba vezető út*) *jó szándékkal van kikövezve*. A filmkritikában említett „alaptétellel" viszont, amely nyilván a másik két mondás keresztezéséből jött létre, itt találkoztam először.

Meglehet persze, hogy az idézett mondatok szerzői — valamennyien hivatásos tollforgatók, sőt kettő közülük igazi művésze a nyelvnek — *szándékosan* használták rosszul, illetve torzították el a kötött formájú szókapcsolatokat. Szándékosan, mégpedig a stílusirónia, a humor kedvéért.

CSAKHOGY az efféle szellemesség — mondhatom-e szellemeskedésnek? — roppant kétélű fegyver. Először is nem mindegyik olvasó „veszi a lapot": akadhat köztük olyan is, aki komolyan veszi a leírtakat, és vagy bosszankodik (ha ismeri az adott kifejezést), vagy — ami még rosszabb! — így jegyzi meg (ha addig nem ismerte). Érdemes lett volna tehát valami módon, például idézőjelbe tétellel is nyomatékosítani ezt a síkváltást.

Másodszor és végül pedig arra emlékeztetném a szóban forgó mondatok szerzőit, hogy a szólások, közmondások, de még a szállóigék is sok-sok emberi nemzedék kollektív tapasztalatának lecsapódásai, sűrítményei. Vajon megéri-e a múló és esetleges hatásért elferdíteni, kifacsarni és ezzel akarva-akaratlanul nevetségessé tenni őket? Vagy némelyik olvasó szemében éppenséggel saját magunkat?!

Kemény Gábor

Dohog az állampolgár

Kifejezési készségünk beszűkülésének tünetei közé sorolom azt a jelenséget is, amikor például a televízióban egyes hatósági vagy közüzemi-intézményi „illetékesek" ilyen-olyan nyilatkozataik során minket állampolgárként emlegetnek. Voltunk már „a lakosság", „a dolgozók" — mostanában „az állampolgárok" vagyunk.

„Az állampolgárnak joga van..." — „Az állampolgár kötelessége..." — mondják; ami tulajdonképpen helyes, mert hisz az állampolgárnak valóban alkotmányszabta jogai és kötelességei vannak. De mit kezdjek az olyan nyilatkozatokkal, melyek a tudtomra adják, hogy „az állampolgárnak most már nem kell hetekig várakoznia" —, vagy hogy „az állampolgár panasza (kárigénye) rendezésre került", vagy pláne: „az állampolgárok közérzete ezért és azért jelentősen megjavult"?

Nincs már ügyfél, kérelmező, reklamáló, panaszos avagy károsult?...

Zsiray Károly

Budapest

Mindenki nyer?

Olvasás közben minduntalan eszembe ötlik Rejtő Jenő halhatatlan regényfigurája, Gorcsev Iván, aki arról híres, hogy elnyerte a Nobel-díjat — a makaó nevű kártyajátékon. Manapság derűre-borúra nyerünk, nemcsak ilyen-olyan díjat, hanem szinte mindent. A kisgyerek *elhelyezést nyer* az óvodában, a tankötelezett *beiskolázást nyer*, az ifjú *fölvételt nyer* az egyetemre, a tudatlan *felvilágosítást*, a tudós *megbízást nyer*, találmánya *alkalmazást nyer*, az ügy *tisztázást, elintézést, befejezést nyer*, a vélemény *kifejezést nyer*, a hír *megerősítést nyer* stb. Mintha szerencsejátékból állna egész életünk. Csak — nyelvünk, stílusunk nem nyer semmit! Beszédünk, írásunk egyhangúvá, hivataloskodóvá szürkül. Semmi okunk sincs rá, hogy ennek a sok nyereségnek örüljünk.

Simon Zoárd

Tabajd

Apák és fiúk – vagy fiak?

László Ferenc romániai zenetudós magvas és megszívlelendő felhívást küldött lapunkhoz, ezzel a címmel: Mentsük meg a fiakat!

„Nem személyek életét féltem — írja —, csak egy szót. A *fiak*-ét. Mint zenei közíró, kétszer vettem védelmembe. Az egyik eset a híres *Bach-fiaké*. Bíráltam a Zeneműkiadót, mert csak „külföldiül" írta helyesen kiadványa címét: Bachs Söhne, The Sons of Bach. Magyarul *Bach-fiúk*-at írt. A másik eset a román vadászkolindáé, amelyből Bartók a Cantata profana szövegét állította össze. A magyar szakirodalomban „A szarvassá vált *vadászfiúk*" jelent meg a *Fii vinatori*... fordításaként; ehelyett én *vadászfiakat* javasoltam, hiszen nem gyermekfővel hagyták el szüleiket. Ezért egyesek gáncsoskodónak tartanak.

Amikorra majd valamelyik — ma még gyermekkorú — fiam valaki *fiújává* kakasodik, attól még megmarad a László *fiak* egyikének, ha már kinőtt is a László *fiúk* korosztályából. Mindezt azért teszem szóvá, hogy kiegészítsem a rokonságviszonyokat illető szóhasználatról szóló cikkben olvasottakat (1980/1—2.). Az *ángyom* vagy a *napam* kihalása is veszteség, de már eleim elherdálták őket. A *fiakat* azonban még legtermészetesebb anyanyelvi szókincsemhez sorolom. Ezért felelősnek érzem magam e szó sorsáért."

László Ferenc észrevétele figyelmet érdemel. A *fiak* többes alak, mely a *fiúk*-kal szemben a „családi birtokviszonyt" is kifejezi (valakinek a fiai), mai nyelvhasználatunkból valóban kiveszőben van. Nagy értelmező szótárunk közli ugyan a ritka, régies *fi* főnév többes változataként, de a fenti különbségtételre nem utal, példákkal sem. A *fiú* címszónál sem találunk ilyen jelzést, bár a *fia — fiúja* használati eltérését feltünteti.

A többes *fiak* elsorvadásának egyik oka a *fi* főnév elavulása, használatának megritkulása lehet. Ma már többnyire csak összetételekben él (*atyafi, baromfi, úrfi;* a régi nyelvben és népies használatban: *galambfi, nyúlfi, verébfi,* illetve *fiaegér, fiaveréb;* családnevekben: *Péterfi, Bánffy;* stb.). Az alapszó eredeti jelentése 'hímnemű ivadék', de később nemi megkülönböztetés nélkül is használták, pl. 'állat kicsinye, magzatja' értelemben, mint a fenti példák jelzik. Ezt a „semleges" jelentését tükrözik a *fial, fiadzik, fiasít, fias* (koca, tojás), *fiastyúk, fiahordó; iafia,* ki *fia-borja?* szók, és kifejezések.

Mai nyelvérzékünk szerint a *fiú* elsősorban hímnemű gyermeket jelent, tehát a *férfi*-val áll szemben, s nem utal 'utód' voltára. *Fi* szavunkban ezt a korviszonyítást nem érezzük, inkább a leszármazási kapcsolatot. Ez a különbség érződik a két főnév eltérő alakú többesében is: *fiúk — fiak,* bár számunkra már csak homályosan. Régi nyelvünkben azonban a *fiak* volt gyakoribb, s a példák azt mutatják, hogy a *fiak* többes a *fiúk* mellett mindinkább a 'fiúivadékok, fiúutódok' jelentésárnyalatot vette föl, sőt általában a gyermekeket (és állatok kicsinyeit) jelentette. „Ember természet szerént szereti azt, akitől vagyon: miként az *fiak* szüleiket" — olvashatjuk egy XVI. századi kódexben; „A *fiak* könnyen megbékélhetnek atyjokkal" — írja egy XVIII. századi szerző; „Apák ettek. egrest, *fiak* foga vásik" — utal egy régi közmondás arra, hogy a szülők vagy ősök hibáiért gyakran az utódok lakolnak.

A *fiak* többes alak tehát többnyire szülő — gyermek viszonyításban, illetve párosításban fordul elő. Úgy látszik, a *fiam, fiad, fia* stb. birtokragos alakok hasonlóságának hatása, a közös *a* kötőhang is teszi, hogy a *fiak*-ba beleérezzük a „családi birtokviszonyt", a leszármazási kapcsolatot. Ez érvényesül a *fiacskám* megszólításban is, a *fiúcská*-val szemben.

Helyesebb tehát, ha a Bach, Hunyadi és Kossuth *fiak*-ról, nem pedig *fiúk*-ról beszélünk. Turgenyev híres regényét is jobb volna Apák és *fiak* címmel fordítani. Nem egyszerűen apák és *fiúk* nemzedéki ellentétéről van ugyanis szó benne, hanem az apáknak saját *fiaik*-kal való összeütközéséről. Ha pedig kialakult, illetve érvényesíthető ilyen finom és hasznos árnyalatkülönbség a két változat közt, éljünk is vele.

Ami azonban a „Szarvassá vált *fiúk*" címet illeti, talán mégsem kifogásolnánk e már megszokott, szinte hagyományos formát; azért sem, mert hiányzik a szülő — gyermek viszonyítás.

Kovalovszky Miklós

Pingpong és asztalitenisz

Dr. Lakatos György, a Magyar Asztalitenisz Szövetség elnöke a Magyar Nemzet október 13-i számában ezt írja: „A pingpong, pingpongozás szó már *réges-rég kiment a divatból, és sohasem volt helyes kifejezés.* A helyes kifejezés a múltban is és ma is: asztalitenisz!" Ám a Nyelvművelő kézikönyvben az *asztalitenisz — pingpong* címszónál ez áll: „Ennek a sportágnak *mindkét elnevezése használatos* nyelvünkben. Az angolból átvett *pingpong* inkább a beszélt nyelvben fordul elő, s gyakran e sportnak játékos, nem versenyszerűen űzött változatára utal, a *félig magyar asztalitenisz* pedig elsősorban az írott nyelvnek, a sportújságírásnak, a versenysportnak a szava. A fejlődés a *beszélt nyelvből nem igen tudja kiszorítani* a *pingpong*-ot, mert ennek használatát erősítik a vele és belőle könnyedebben alkotott származékok: *pingpongozni, pingpongasztal, pingpongbalda* stb." (A dőlt betűs kiemelések tőlem származnak. S. P.)

E tömör idézettel talán be is fejezhetném. Azt a kijelentést azonban, hogy a *pingpong* „sohasem volt helyes kifejezés", érdemes néhány adat fényében kiegészíteni. Többen azon a véleményen vannak, hogy a *ping-pong* elnevezés az eredeti, és a szót a játék feltalálója, James Gibb alkotta. A Révai nagy lexikona 15. kötetében (1922.) csak a *ping-pong* elnevezést ismeri (426.). A 21. kötetben (1935.) már az *asztali tenisz* is előfordul (688). Az Új Idők lexikona (1936.) szerint: „...eredeti neve a labda esésének hangját utánozza: ping-pong". Közkézen forgó idegen nyelvű szótáraink címszavai között és azok magyarázó szövegében, valamint értelmező szótárainkban helytelenítő megjegyzés (csillag) nélkül szereplő köznyelvi szó! Valójában más nyelvekben is elfogadott nemzetközi szó: angolul, franciául és olaszul *ping-pong;* Halász német—magyar szótárában (1974.) *Pingpong, Pingpongball, Pingpongschläger, Pingpongspieler; Pingpongtisch* (= *pingpongasztal,* nem *asztalitenisz-asztal!*). Igaz, Szécsi Ferenc a *pingpong* helyett az *asztallabda* szót ajánlja még a 40-es években — így „egészen magyar" —, de ma már hozzátehetjük, hogy sikertelenül. (Vö. Új magyar szavak szótára, 3. kiadás, 23.)

A *pinpong* szó tehát *nem szorult ki nyelvünkből,* és *köznyelvi használatát nem helytelenítik* a nyelvészek. Az *asztalitenisz* főnév ellenben a Magyar értelmező kéziszótárban „sportnyelvi" minősítéssel szerepel. Mi következik ebből? Csupán annyi, hogy a *pingpong* szót és összetételeit a *sportnyelvben* nem tartják kívánatosnak. Ezért szorult háttérbe a szaknyelvben, ezért száműzték még az asztalitenisz-szövetségek nevéből is!

Sámbokréthy Péter
Pannonhalma

Száll az ének

Weöres Sándor versét — Őszi éjjel Izzik a galagonya, Izzik a galagonya Ruhája — biztosan sokan ismerik. Aki olvasta, hallotta: szavainak ritmusát s a felidézett képet nem egykönnyen felejti. Nemrégiben egyik napilapunk rövid cikkének címe ez volt: *Izzik a galagonya.* És első mondata is ezzel kezdődött: *Izzik a galagonya.* Így, egymás után, mintha csak a vers két sora volna — de aztán folytatódik prózában, az őszi vidék tájleírásával.

Akik tudják a Weöres-verset, valószínűleg örömmel ismertek rá egy újsághírben. És könnyen lehet, hogy hiányolták, velem együtt, az utalást (legalább idézőjelnyit) a költőre. Akiknek nem csengtek ismerősen e sorok, azoknak is szépen szólt. Ezt a lírai híradást az őszi tájról pedig — az újságíró leleményének tarthatták. Ennél nagyobb baj aztán nem is történt: végül is költőien szép sorokat, a tájhoz illőt olvashatott a lap sok olvasója.

Számomra azonban zavaróbb a költészethez való kapcsolódva egy másik napilapunk másik hírének. Közeledik a tél, a hideg — a divatrovat ajánlja új, melegebb holmijait. Így kezdve a cikket: „A közelítő tél eszünkbe juttatja a sálviseletet." Sapkás, sálas, pulóveres hétköznapjainkban nemigen szoktuk úgy mondani, hogy a tél *közelít.* Választékos, irodalmias a *közelít* ige, úgy érzem, nem illik ide ebben a szókapcsolatban: a *közelítő tél.* Mert ez foglalt. Berzsenyi Dániel fájdalmasan szép elégiájának a címe. (Szállóigeként is idéznek néha belőle: „Minden csak jelenés, minden az ég alatt, Mint a kis nefelejcs, enyész"; a vers borongó hangulata Kodály feldolgozása révén is ismerős lehet.) Ebben az újságcikkben tehát nem az idézőjel hiányzik. Hanem az az ízlés, amely tudja, mi mihez illik. Nemcsak az öltözködésben.

Lehet, hogy többen meggondolják a rádióújság olvasói közül, hogy érdemes-e meghallgatniuk azt a műsort, amelyre ilyen címmel és alcímmel akarják szerkesztői felhívni a figyelmet: „Vadat és halat, s mi jó falat... — Élelmiszermagazin a belsőségekről". Hát, a figyelmet sikerül ezzel felhívni, az érdeklődést a műsor iránt nem biztos. Iskolai tananyag Arany Jánosnak a Bach-korszakban írt megrázó balladája, A walesi bárdok. Sokan emlékezhetnek belőle a drámai fordulatra, Eduárd vésztjósló kitörésére: [vadat és halat] „Azt látok én: de ördög itt Belül minden nemes. Ti urak, ti urak, hitvány ebek! Ne éljen Eduárd?" Aki csak egy kicsit is emlékszik a balladára, tudja, hogy sorai nem válhatnak élelmiszermagazin ajánlójává.

Ne idézzünk hát? Természetesen nem erről van szó. A témához, tartalomhoz, helyhez, hangulathoz illő idézetnek örül is az ember, sőt, a valamiképp meglepő, de találó idézésnek is. Ezért járnak szájról szájra híres sorok, híres mondatok, szállóigévé és szólássá válva. Közben — óhatatlan — változnak is. Tartalmuk, hangulati hatásuk is módosulhat. — „Száll az ének szájrul szájra" szoktuk idézni Aranyt, a szóbeli hagyományozódásról, a költészet szóbeli terjedéséről, továbbéléséről szólva. Jó, hogy olyan fajta címekkel is gyakran találkozunk, melyek őrzik az eredeti szöveg tartalmát, hangulatát — például éppen a „Száll az ének" című és tartalmú rádióműsor. De nemegyszer a szállóige jellegű szólások eredete, gyökere számunkra homályba vész. Ám amelyiké még eleven kultúránkban: ne tépjük ki belőle.

Gallasy Magdolna

Szóval esemény?

Elburjánzik, mint a dudva. „Az X követség fogadást adott. Az eseményen megjelent ez, az és amaz, miniszterek, a politikai és a gazdasági élet neves személyiségei..." A sajtónyelv ellaposítói valóban önzetlenek. Dehogy sajnálják az olvasótól a megkedvelt és agyonpátyolgatott szót. Leírják, ahányszor csak eszükbe jut. „Ma a Budapesti Nemzetközi Vásár területén megnyílt a nevezetes kiállítás. Az eseményen jelen volt..." — „Megkoszorúzták X. Y. sírhelyét. Az eseménynél..." Esemény, esemény, esemény. Mindig és mindenütt. Persze kétség nem fér hozzá, hogy egy jelentős fogadás, egy érdekes kiállítás, avagy egy kiemelkedő történelmi alak sírjának megkoszorúzása valóban esemény lehet. A szó szoros értelmében. Értve e szón az eredeti fogalmat jelölő kifejezést: jelentősnek tekintett történés, fontosabb eset. Ám ha minden esemény, akkor semmi sem az. Egyrészt. Másrészt a folytonos ismételgetéstől elkopott, ráadásul nem a helyén való szó csak bosszúságra ingerel. Néhány évvel ezelőtt szomorú végű repülőbaleset történt Románia felett. Egyik gépünk kényszerleszállása közben többen meghaltak, megsebesültek. A jelentés, miután közölte a lesújtó hírt, így folytatódott: „...Az eseménynél meghalt X, Y és Z..." A szerencsétlenség, sajnos, valóban esemény volt. Mégis, aki e tudósításba, amely a tragédiát világgá röpítette, ezt a szót biggyesztette, annak fogalma sincs a szavak tartalmáról, jelentőségéről, hangulatáról. Szóval esemény? Nem. Csak ha valóban az, és ha odaillik.

(csatár)

Éber szemmel, füllel

EJNYE!

Felföldi Lajos — 5920 Csorvás, Bartók B. u. 35. — a Szabad Föld 1981. szept. 13-i számában megjelent hirdetések egyikéből arról értesült, hogy:

„100 db ANYABIKA bérbe vagy felestartásra kiadó."

A Magyar értelmező kéziszótár is úgy „tudja", hogy bika szavunk az élőlények közül csupán a hímneműeket jelölheti. E hirdetés feladója talán meg tudná mondani: hogyan lehetséges mégis, hogy neki nem 100 db apaállata van, hanem 100 db anyabikája.

T. Urbán Ilona

ÖNBIZTATÁS

Tisztelt Szerkesztőség!

A János kórház fül-orr-gégészetének a járóbeteg-rendelőjében (pontosabban a városzobában) láttam ezt az önbiztatást. Fénykép helyett itt küldöm a pontos másolatot legépelve.

kérjük, lehetőleg;

NE KOPOGJUNK

/kopogáskor legyünk türelmesek,

kezelés közben vagyunk./

Csemegének szánom az önök folyóiratába, ha közlik, sokan derülnek rajta.

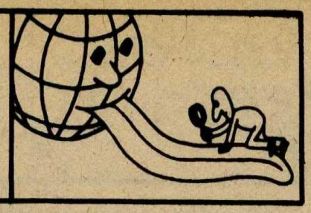
1981. IX. 30.

Tisztelettel

dr. Varga Gyula

1125 Bp., Szarvas G. u. 29.

NYELVÜNK VILÁGA

Édesanya-nyelvünk

Amikor — vagy két évtizeddel ezelőtt — népszerű, „sűrűn megjelenendő" nyelvművelő folyóiratunk címéről tanakodtunk, a javasolt *Édes Anyanyelvünk*-kel kapcsolatosan valaki szóvá tette, vajon nem érzik-e majd ezt a címet, pontosabban az *édes* jelzőt ma már sokan érzelgősnek, édeskésnek. Különösen a fiatalok, akik — mint tudjuk — viszolyognak az érzelemnyilvánítás szabályos, konvencionális formáitól. Végül is — mint lapunk mutatja — megmaradtunk ennél a névnél. Tudatosan vállalva azt az érzelmi tartalmat, töltést, amelyet ez a jelzős kifejezés hordoz. — Nyilván joggal írta régi értelmező szótárunk (Czuczor —Fogarasi: A magyar nyelv szótára) is, hogy „Általán, midőn a magyar nyájaskodik, ez (ti. az *édes* szó) egyik legkedvesebb szólító szava. Ami azonban a meglepő az *édes anyanyelv* szerkezettel kapcsolatban, az, hogy a régi adatok szerint az *édes* melléknév eredetileg nem az *anyanyelv* főnév jelzője volt, hanem az *anya* szóval alkotott szorosabb kapcsolatot; a mai *édes anyanyelv* eredetileg *édesanyai nyelv* volt.

Az *édes anyanyelv* szókapcsolatnak ezt az érdekes változását nagyon meggyőzően, hitelesen mutatja be Kovalovszky Miklósnak a Magyar Nyelvőrben 1961-ben megjelent cikke. Az történt tulajdonképpen, hogy az *anya* szónak az *édes anyanyelv (édes anya nyelv, édesanyanyelv)* kifejezésben kettős kötődése volt. Szorosan kapcsolódott az előtte levő *édes* szóhoz: az *édesanya* igen régóta ismert, használt szókapcsolat révén. De kapcsolódott az utána következő szóhoz, a *nyelv*-hez is, minthogy az *anyanyelv* is állandósult szókapcsolat, közismert fogalom. A kétirányú kapcsolódás közül a második bizonyult állandóbbnak, gyakoribbnak, erősebbnek, amit ennek a szókapcsolatnak az írásformája is mutat. A régebbi forma nem volt egységes, a leggyakoribb az *édes anya nyelvünk* forma volt, azaz mindegyik tagot különírták, de idők folyamán az *anyanyelv* egybeírása, tehát összetétellé válása állandósult. Az *édesanya* viszont csak századunkban kapta meg mai írásformáját, addig jelzős kifejezés volt, két szóba írva. A háromtagú szókapcsolat tagolásának eltolódása, a második és harmadik tag (tehát az *anya* és a *nyelv*) egybetapadása következtében állt elő az a helyzet, hogy az *édes* szót már nem az *édesanya* előtagjának, hanem az *anyanyelv* jelzőjének fogta fel a nyelvérzék. Ez azért is bekövetkezhetett, mert az *édes* szó önmagában is gyakran előfordult a *nyelv* jelzőjeként. Berzsenyi is így ír egyik versében: „Hányat találsz, kik *édes nyelvünket* Híven kegyelnék és buzgón ápolnák?" (Az *anyanyelv* szó egyéb elnevezés-változatai: *honi nyelv, hazai nyelv, nemzeti nyelvünk* stb. általában nem fordulnak elő az *édes* jelzővel!)

Az *édesanya nyelve édes anyanyelv*-re változott hát az idők folyamán. A nyelvi változásnak ezt az érdekes, nem nagyon gyakori formáját a nyelvészetben „szóhatáreltolódás" néven szoktuk említeni. Van erre még jó néhány példa nyelvünk régebbi és újabb kori történetében is.

Itt van például a *vármegye* szavunk. A mai ember számára ez a *vár* és a *megye* összetétele. Évszázadokkal ezelőtt azonban lazább volt a két szó kapcsolata, mint manapság. Az összetétel első tagja, a *vár* ugyanis másfelé vonzódott, a mai kapcsolat csak később vált szorossá. A mai *Vas vármegye, Fejér vármegye, Abaúj vármegye* eredetileg *Vasvár megye, Fejérvár megye, Abaújvár megye* lehetett; a királyi *várak* voltak a megyék, a királyi birtokok központjai, a királyi várak körül jöttek létre ezek a szervezeti egységek, a megyék. A mai *vármegye* szó első tagja tehát olyan összetett településnévből származik, amelynek második tagja a *vár* szó: *Abaújvár, Baranyavár, Vasvár, Fehérvár, Zalavár, Kolozsvár, Somogyvár* stb. A történelem folyamán persze ezeknek a településeknek a jelentősége, szerepe igen sok esetben alaposan megváltozott.

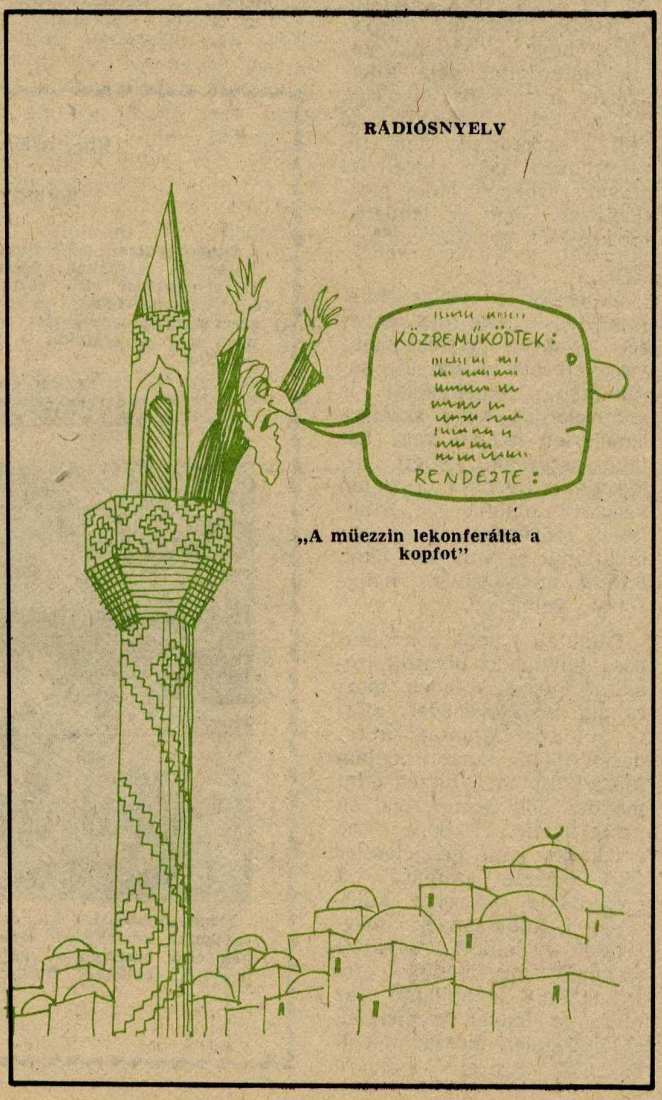
Ki gondolná aztán, aki nem foglalkozik szómagyarázatokkal, hogy a nem valami megtisztelő *banya* szavunk is ilyen téves tagolással jött létre. Régen a nagyanyát így is mondták: *jóbanya;* ez a *jó* melléknév régi szabályos *jób* formájának és az *anya* szónak az összetétele. Volt *jóbanya, jóbapa*, de *szépanya* és *szépapa* is. A régebbi *jób* középfok aztán kiment a használatból, a *jobb* lett általánossá. A *jóbanya, jóbapa* összetett szavakban azonban megmaradt, ezért a nyelvérzék ezeket így értelmezte: *jó-banya, jó-bapa.*

Nyelvjárásainkban még ma is él a *bopa, bonya* szó 'nagyapa', 'nagyanya' jelentésben, a köznyelvi *banya* szónak a jelentése azonban egyértelműen megváltozott, házsártos, csúnya, gonosz vénasszonyt, vén szipirtyót jelent.

Említhetnék néhány más, szűkebb — mondhatnám, családi körben használatos példát is a szóeltolódásra. Az *édesanya* megszólítására sokfelé él nálunk az *éde, ide* forma. Ez az *édesanya, édesanyám* összetételből vonódott el. Az összetétel „határa" mindenki előtt világos: *édes anya.* De a folyamatos beszédben, a kiejtésben ez így tagolódik *éde-sanya.* Tudok olyan családról, ahol *sanya* az anya becézése. Máshol a *keresztapa* megszólítása: *tapa*, s ehhez alakítva a *tapa* felesége: *tama.*

Végül egy egyedi, de irodalmi példa. Lázár Ervin meséskönyvének címe Berzsián és Dideki. Hogy keletkezett a *Dideki* név? A könyv első oldalán olvashatjuk, hogy ez az író kislányának a „találmánya". A csigabigáról szóló mondókát így mondja a kislány: Csigabiga gyere ki, ég a háza, Dideki. Kinek a háza ég? — kérdi az apa. — Hát nem érted!? A Didekinek! — Dehogynem, most már értem...

Lőrincze Lajos

„A müezzin lekonferálta a kopfot"

Szinesztéziás emlékezet

NÉHÁNY ÉVE halt meg A. R. Lurija, a világhírű szovjet pszichológus. A XX. század jó részét átívelő életműve jelentősen hozzájárult a nyelvészet és a pszichológia határterületeinek feltárásához. Foglalkozott az agykárosodások okozta beszédzavar, az afázia jellegzetességeivel, a nyelv és a tudat viszonyával.

Munkásságának egyik érdekes területe az emlékezet kutatása volt. 1972-ben jelent meg oroszul a Kis könyv a nagy emlékezetről című munkája, amely évtizedeken keresztül folytatott vizsgálatainak tapasztalatait tárja az olvasók elé. Ez a műve magyarul is olvasható a Gondolat Kiadónál 1975-ben megjelent Válogatott tanulmányok című kötetben.

Ez a könyv egy rendkívüli emberrel folytatott vizsgálatainak, beszélgetéseinek anyagát értelmezi a modern tudományos módszerek segítségével. Lurija a 20-as években ismerte meg S.-t, a könyv főhősét, aki mint fiatal újságíró kitűnt rendkívüli emlékezőtehetségével. 50, 70 szóból, számból vagy betűből álló sorokat könnyedén megjegyzett, és hibátlanul felidézett. A pszichológusokat zavarba ejtette S. páratlan terjedelmű emlékezete, annál is inkább, hiszen úgy látszott, időbeli korlátai is alig vannak. 15—16 évvel később is hibátlanul emlékezett az egykori feladatokra. A beszélgetések során aztán kiderült, hogy S. minden benyomáshoz, így az emberi hanghoz is képet és más érzékterülethez tartozó, szinesztéziás benyomást kapcsolt. A szinesztézia szó eredeti jelentése együttérzés, együtt érzékelés. A stilisztikában a több érzékterületről származó benyomásokat tömörítő költői képek jelölésére használják. Az ismert Ady-sorban, *„Napsugarak zúgása, amit hallok"* a költő a látás érzékterületéről származó benyomást *(napsugarak)* a hallás érzékterületéhez tartozó benyomáshoz *(zúgása)* kapcsolja. „Milyen *sárga* és *puha hangja* van önnek" — mondta egyszer a könyv hőse L. Sz. Vigotszkijnak, a kiváló pszichológusnak. A *hang*-hoz számára tehát látásérzet *(sárga)* és tapintási érzéklet *(meleg)* is kapcsolódott. „Vannak emberek, akik sokhangúak, mint egy zenemű, mint egy csokor... — mondta később —, ilyen hangja volt Eisensteinnek, mint valami láng, úgy borított el..."

A SZAVAK NYOMÁN képek jelentek meg emlékezetében, s ezek segítségével emlékezett hosszú szósorokra is. „Ha meghallom azt a szót, hogy *zöld*, zöld cserép jelenik meg virágokkal; *piros* — piros inges embert látok, aki hozzám lép. *Kék* — az ablakból valaki kék zászlócskával integet..." Amikor hosszú szósort olvastak fel neki, S. a szavak által keltett képeket egy ismert útvonalon, például a moszkvai Gorkij utcán „helyezte el", vagy szülővárosa meghitt helyein, s a felidézéskor gondolatban újra visszatért a jól ismert útra, a képek pedig hibátlanul, az eredeti sorrendben idéződtek fel benne. Ez a kialakult emlékezési technika magyarázza, hogy a visszaidézéskor előfordultak néha kihagyások, ha a képet nem elég feltűnő helyre „helyezte", de sem a sorrendben nem tévedett, sem nem cserélt fel szavakat rokonértelmű megfelelővel, ami az emberek többségével gyakran előfordul.

S. később kivételes emlékezetével kereste meg kenyerét, hivatásos emlékezőművész lett belőle. Pályája során nehéz feladatokkal is szembekerült, néha számára ismeretlen nyelvű vagy halandzsaszöveget kellett felidéznie. Ilyenkor szintén képsorrá oldotta az érthetetlen szövegeket, s éppúgy hibátlanul mondta el őket, mintha anyanyelvén hangzottak volna el.

Bámulatos képi gondolkodása folytán az olvasott irodalmi művek minden mozzanata megelevenedett előtte, s kis pontatlanságokat fedezett fel az orosz irodalom klasszikusainál, hiszen, mint mondta, „ők nem láttak, én pedig látok..." Éppen az érzékletes képi megjelenítés tette nehézzé számára a szépirodalmi szövegek, különösen a költemények megértését. A hallott, olvasott szövegek megértésének folyamatában a hallgató, az olvasó a lényeg kiemelését, a lényegtelen mozzanatok elhagyását végzi el. S számára a felbukkanó képek áradatában éppen ez a folyamat vált rendkívül nehézzé. Hiszen, mint Lurija írja: „...a képek nemcsak segítik, hanem akadályozzák is a megismerést, elterelnek, zavarják a lényeg kiemelését, halmozódnak, a meglevőkre újabb képek rakódnak — és végül a képek nem oda vezetnek, ahová a szöveg, s mindent elölről kell kezdeni."

KÜLÖNÖS problémát okozott S. számára a homonimia, a szinonimia jelensége. A szó számára annyira összeforrt az általa jelölt dolog képével, hogy nem tudta megszokni, hogy több szó is jelölheti ugyanazt a tárgyat, mint a szinonimák, vagy ugyanaz a hangsor több tárgyat, mint a homonimák esetében.

Még nagyobb próbatételt jelentettek S. számára az elvont gondolatok nyelvi kifejeződései, a természettudományos vagy filozófiai törvények, szabályok nyelvi formái. Szinte lehetetlen érzékletes képet kapcsolni *a gáz nyomása* vagy *a tagadás tagadása* szókapcsolatokhoz. A gyermek fejlődése során elsajátítja az elvont gondolkodás módját, a szemléletes képek helyére lép a szó és jelentés egyezményes kapcsolatának ismerete. S.-nél, az emlékezőművésznél ez a törvényszerű folyamat csak töredékesen ment végbe, s bámulatos teljesítményei ellenére is „befejezetlen ember" maradt, mint az őt élénk rokonszenvvel figyelő pszichológus megállapítja.

A türelmes megértés, az aktív emberszeretet vezérelte Luriját hosszú tudományos pályája során. Miközben a modern technika eszközeivel vizsgálta az emberi megnyilvánulásokat, soha nem tévesztette szem elől az emberi személyiség egészét. S bár megállapítása, hogy „a pszichológia még nem vált az élő emberi személyiség igazi tudományává", ma még igaznak látszik, Lurija egyike volt azoknak, akik századunkban a legtöbbet tették azért, hogy igazán azzá váljék.

Huszár Ágnes

Éber szemmel, füllel

NYUGTALANÍTÓ

Papp Gyuláné (1132 Budapest, Csanády u. 16.) a Képes Újság 39. számában meglepődve olvasta, hogy a TVG-szerelvényeken első osztályú és másodosztályú utasok közlekednek. Eddig csupán a szerelvényeket, illetőleg a szerelvények egységeit „rangsorolták" ilyenféleképpen, most már az utasokat is így osztályozzák? — kérdezi levélírónk.

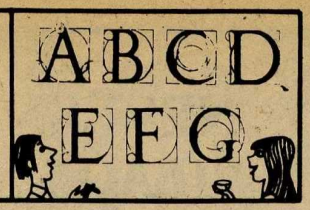
Egy-egy TGV-szerelvényben 215 másodosztályú és 111 első osztályú utas számára van hely. Képünkön a II. osztályú kocsi belseje. A koffereket az előtérben levő polcokra kell helyezni

Megnyugtathatjuk a nyugtalankodókat. Manapság is csupán a közlekedési eszközök egyes kocsijai stb. lehetnek első osztályúak vagy másodosztályúak, a vonattal, hajóval, repülővel stb. közlekedő utasok nem!

T. Urbán Ilona

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

A köszönés hiányáról

Régmúlt századokban az egy településen élők mind üdvözölték egymást. Faluhelyen ma is köszönnek egymásnak az emberek, különösen az idősebbek, ismeretségük jellegétől függetlenül. Ez a természetes állapot, hogy ti. mindenki köszön mindenkinek, az e századi nagyvárosi élet áldozatává lett. A nagy lélekszámú városokban az egyes ember ismeretsége csak viszonylag szűk körre terjed, embertársainak legnagyobb részét nem ismeri, és nem is kerül velük közvetlen kapcsolatba. El kell tehát dönteni, hogy kit kell üdvözölni és kit nem. Hiszen nem csupán a már korábban megismert embereknek köszönünk.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy azoknak az embereknek köszönünk, akikkel valamilyen kommunikációs kapcsolatot akarunk létesíteni, illetve az ismerősöknek. Az ismerősök közé nemcsak a rokonok, barátok tartoznak, az iskolatársak, hanem a tanárok, óvónők, a lakótársak, szomszédok, a munkatársak. Nekik tehát mindig köszönni kellene, bárhol is találkozik velük az ember. És igen sok helyen illik még köszönni: munkahelyen, üzletekben, hivatalokban, különösen azoknak, akikkel valamilyen dolgunk van. Itt már több a nehézség. Egy hagyományos kis élelmiszer- vagy ruhaboltban természetes a belépő vásárló köszönése, de egy modern ABC-áruházban vagy nagyáruházban már nincs kinek köszönni. (Persze elköszönni lehet fizetéskor a pénztárosnőtől.)

Köszönni tehát éppen elégszer szükséges, mégis az erre jobban figyelők manapság igen gyakran tapasztalhatják, hogy sokan nem köszönnek olyan, fentebb már említett helyzetekben, ahol pedig igen kívánatos lenne: se eladónak, se vevőnek, se óvodai, iskolai szülőtársnak. A játékosok nagyobb része például nem köszön a játékvezetőnek a Kapcsoltam című televíziós társasjátékban a telefon fölvételekor.

Ennek két fő közvetlen oka lehet. Az egyik a zavar, amelybe különösen a tizenöt-huszonöt év közötti fiatalok kerülnek, mikor nem tudják, hogy a gyermekkori *Kezét csókolom*-mal vagy már *Jónapot kívánok*-kal köszönjenek, vagy hogy a náluk nem sokkal idősebbeket tegezzék vagy magázzák-e. Az öntudatosabbja ilyenkor választ, hangosan köszön, de többször inkább csak mormol valamit, amit lehet így is, úgy is értelmezni, s közben fejbólintással vagy más gesztussal, nem nyelvi eszközzel jelzi, hogy köszön. Sokan viszont nem mondanak semmit, mert mire rájönnek, hogy dönteniük kell többféle üdvözlési forma között, s mire választanak, addigra a köszönési lehetőség már elmúlik (pl. két egymással szemben elhaladó ember között). Mások egyáltalán nem tudnak dönteni e fél percnyi idő alatt, s ezért nem üdvözlik a másikat.

A másik ok a nyílt udvariatlanság. A modortalan ember nem köszön a vele személyes kapcsolatba kerülő társának. Ezzel vagy tudatosan jelzi, hogy a másikat mintegy semmibe veszi, az nem érdekli őt (különösen, ha a szemébe néz, miközben nem köszön), vagy ami legalább olyan riasztó, nem is veszi észre, hogy keresztülnéz a másikon. Az elmondottak természetesen az elmaradó visszaköszönésekre is vonatkoznak, megtoldva azzal, hogy ez még nagyobb figyelmetlenség. Az idősebbeknek és a nőknek szóló előre köszönés a tisztelet jele. A vissza nem köszönő ember társának feléje tett gesztusát nem viszonozza, s ezzel durván visszautasítja a kapcsolatot.

A köszönés hiányát elsősorban a nyelvi és vele szorosan együtt a kulturális tudat hiányos volta idézi elő. A tudatos nyelvhasználó tisztában van azzal, hogy az emberi kommunikációt valamilyen kapcsolatfelvétel indítja el. Azzal is tisztában van, hogy annak az ismerősnek, munkatársnak stb. is köszönni illik és kell, akivel éppen semmi konkrét ügye nincs, de az üdvözléssel jelzi a kapcsolatot, a megbecsülést. S még azt is tudja, hogy igen sokféleképpen lehet köszönni, és mert a nyelvet tudatosan használja, többnyire helyesen választja ki a megfelelő formát. Sajnos, a jelek arra utalnak, hogy e tudatos nyelvhasználók manapság — különösen a fiatalok, a gyerekek körében — nincsenek többségben.

Tolcsvai Nagy Gábor

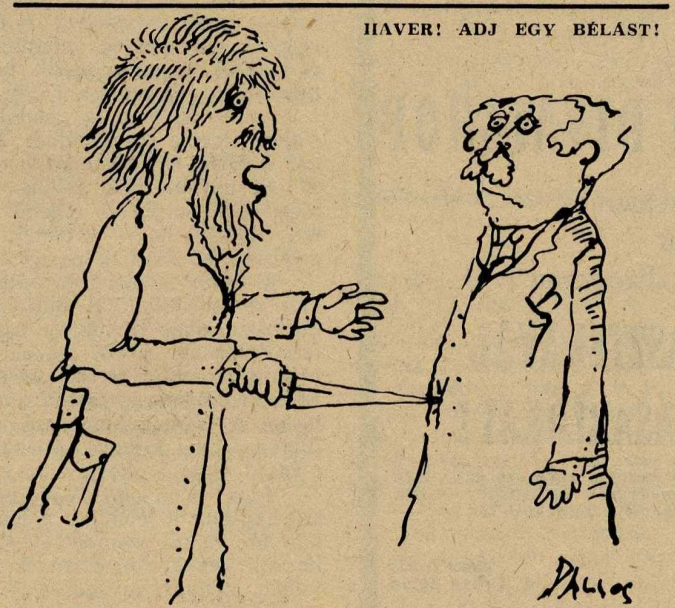
Tegeződve egyszerűbb?

Ki ne ismerné saját tapasztalatából azt a kínos helyzetet, amikor az ember nem tudja, hogy tegezheti-e beszélőpartnerét vagy sem. A társalgók ilyenkor gondosan ügyelnek arra, hogy csak a magyar nyelvben viszonylag ritka személytelen formákat használják, akárcsak a két úr Karinthy Frigyes jelenetében, akik nem biztosak abban, hogy pertut ittak-e.

Manapság egyre többen vannak, akik az ilyen kellemetlen percek elkerülésére a legmegfelelőbbnek tartják az általános tegeződést. Ehhez, úgy látszik, nem szükséges már a közelebbi ismeretség, a bizalmasabb kapcsolat (melyben alkalom adódik a pertuivásra is), sőt, mintha az a szabály is idejét múlta volna, amely szerint tegezést csak idősebb kezdeményezhet a fiatalabbal, nő a férfival. A tegeződés egyaránt terjed ismeretlenek között (az első találkozáskor); hivatalos vagy üzleti kapcsolatokban, munkahelyeken és más közösségekben; ezenkívül, igen feltűnő módon, a rádió és a tévé nyilvánossága előtt. Lehet, hogy ily módon fognak megoldódni egyszer a magázással, önözéssel, megszólításokkal, köszönésekkel kapcsolatos gondjaink, az viszont bizonyos, hogy a tegezés új divatja egyelőre inkább bonyolítja a társadalmi érintkezés formáit.

A fiatalok egymás közti tegeződése természetesnek látszik, pedig ez is teremthet furcsa helyzeteket. A harmincasok közül sokan barátságosan tegezve fordulnak a fiatal eladókhoz, s furcsállják, ha azok magázva felelnek. „Ilyen öreg lennék?" — gondolják féligmeddig sértődötten, s nem jut eszükbe, hogy a tizenéves tanulók esetleg megalázónak, gyerekszámba-vételnek érzik a letegezést. Ugyanezek a felnőtt fiatalok a „Haver, adj egy bélást" kéréssel hozzájuk forduló kortársukat elutasítják, nemcsak a kérés tartalma, hanem bizalmaskodó formája miatt is.

Egyre több munkahelyen szólítják egymást egyformán fiatalok és nyugdíjba készülők, nők és férfiak. Ha a közösségbe újonnan bekerült fiatal eleinte húzódozik a tegezéstől — mert a szülői házban és az iskolában belénevelték az idősebbek és a nők iránti régimódi tiszteletet —, ezt gyakran rossz néven is veszik tőle. Később esetleg az a meglepetés éri az idősebb kartársat, hogy a

fiatal, akinek ő „apja lehetne", szeretettel évődve mondjuk „Te rohadt dög"-nek nevezi őt, önkéntelenül használva a tegezéshez illő pajtási durvaságot. A nyers és trágár szavak terjedéséhez bizony az általános tegeződés is hozzájárul.

Az utóbbi időben néhány rádiókritikus és újságíró is elítélte a bizalmaskodó tegeződést, amely az ifjúságnak szóló rádió- és tévéadásokból egyre több felnőttműsorba beszivárog. Sok tévénéző megütközött azon, hogy a legutóbbi karmesterversenyről készült dokumentumfilmben a riporternő tegezte a — többé-kevésbé — ifjú művészeket. A helyzet fonákságát a tévések maguk is érezhették, hiszen a Stúdió '81 néhány nappal későbbi adásában a riporternő önözte az egyik versenyzőt a hangos magyar szövegben, de jól hallható volt az interjú lehalkított eredeti szövegében a német nyelvű tegező forma is.

A következő esetet szintén a tévében hallhattuk. Érdekes példa arra, hogyan válik egyeduralkodóvá bizonyos területeken a tegeződés. A hét riportere a CB-s rádiótelefon-tulajdonosokkal beszélgetett, bemutatva a nézőknek a távközlés eme új eszközét. A nem éppen tizenésves riportalany rendreutasította az őt magázó riportert: „A mi sávunk polgári sáv, itt nem a magázás, hanem a tegezés dívik." A riporter szerencsére nem állt kötélnek, s továbbra is — a több milliós nézősereget képviselve — magázva tette föl kérdéseit.

A tegeződés terjedő szokását saját környezetében ki-ki tapasztalhatja és gyakorolhatja. Veszélyes azonban, ha a korosztályunkon belüli vagy a munkahelyi általános tegeződés elkényelmesít bennünket. Hiszen ennek a formának a használata még mindig csak a szorosabban összetartozó személyek és a kisebb-nagyobb csoportok tagjai között természetes. Méltán kelt megütközést, ha más környezetben és főleg a nyilvánosság előtt a távolságtartóbb formák alkalmazása helyett indokolatlanul tegeződünk.

Bíró Ágnes

Éber szemmel, füllel

MI A CSODA?

NÉPSZAVA 1981. OKTÓBER 24., SZOMBAT

Az ÁFOR felhívja tisztelt közületi fogyasztóit, hogy technikai okok miatt 1981. november 1-i hatállyal új, 20 literes, könnyű, kénmentes tüzelőanyag-utalványt hoz forgalomba.

Hogy mi mindent meg nem tud az olvasó egy reklámból! Azt ugyan eddig is tudta, hogy az utalványok könnyűek, mert hiszen papírból készülnek. De hogy űrtartalmuk is van (méghozzá 20 liter!), és hogy kénmentesek, ez bizony újdonság. Vajon nehéz, kénes tüzelőanyag-utalványa is van az ÁFOR-nak?
Beküldő: Ilcsik Józsefné, 1116 Budapest, Latinka S. u. 82 —86. 8/84.

(Magyar Nemzet, 1981. aug. 30.)

A HORIZONT DIVATSHOP

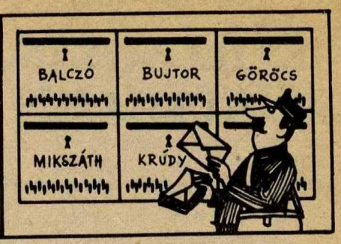
MÉTERÁRU, DIVATÁRU
SAJÁT KÉSZÍTÉSŰ
DIVATTÁSKA ÉS KÖTÖTTÁRU

NAGY VÁLASZTÉKÁVAL VÁRJA A VÁSÁRLÓKAT!

„Csak azt nem értem, hogy mit keres a shop szó egy olyan hirdetményben, amelyet csak magyarok olvasnak" — írja levelében Jani János (1123 Budapest, Kapitány u. 1.) — Ezt bizony mi sem értjük!

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

NEVEK VILÁGA

Kapitalista-e a Tőkés?

Sok értelmesnek látszó családnevünk van. Ezek java részét község- vagy városnévből képezzük, pl. *Pécsi, Szentgáli.* Nagyon sok a melléknévből alakult vezetéknév is, pl. *Dolgos, Hajas, Hosszú.*

Ez utóbbi típusú neveknek két érdekes alcsoportja van. Az egyik melléknévként más jelentésben ma is él a köznyelvben. Ilyen név például a *Fejes.* Ez a népnyelvi *fejes* szóból származik, melynek jelentése: nagy fejű, busa fejű. A *Fejes* nevűek őse tehát koponyája nagyságával dicsekedhetett. A bizalmas stílusminősítésű mai *fejes* főnév ugyanerre a melléknévre megy vissza. E főnév jelentése: vezető ember. A *Fejes*ek neve tehát nem főnöki beosztásra, hanem egykori feltűnő fejnagyságra utal. A *Hirdető* családnév a hasonló melléknévi igenévből alakult. A család névadó ősei természetesen nem az új keletű hirdető vállalat alkalmazottai voltak, hanem kisbírók.

A másik alcsoportot azok a nevek alkotják, amelyek mögött nem egy látszólag azonos hangzású, hanem egy egészen más szó, illetve név áll. Az *Angyalos* családnév esetében például mindenki arra az *angyalos* melléknévre gondol, mely pl. az „angyalos zászló" szókapcsolatban ismeretes. Nos, erről a közvetlen kapcsolatról szó sincsen. Az *angyal* szó persze mégis csak benne van a dologban, de a kapcsolat nem olyan egyszerű. Az *angyal* latinul: *angelus.* Ebből lett a régebben használt *Angelus* keresztnév. Ezt a régi latin olvasás szabályai szerint *angyelus*-nak olvasták. Ebből lett az *Angyalos.* Keresztnévként ma már nem használatos ez a név, de a belőle lett *Angyalos* családnév még ma is előfordul. Annál ismertebb a latin *Angelus* keresztnév női alakjának, az *Angelá*-nak mai magyar *Angéla* alakja. Ha valakit tehát Angyalos Angélának hívnak, így lehetne mai magyarra „fordítani": angyal angyal.

A *Barna* családnév sem okvetlenül a barna színnévvel függ össze, bár az esetek egy részében ez sem lehetetlen. Származhat ugyanis ez a név a *Barnabás* keresztnév *Barna* becézőjéből is éppúgy, mint a teljesen más eredetű szlovák *Brna* családnévből.

A *Forró* családnév is okozhat fejtörést. Mi a forró valakiben? Persze, lehet egy embert ma is forrónak nevezni, de a *Forró* családnevek egyik-másikának régebbi *Fóró, Foró* alakja arra utal, hogy e nevek egy része a *Flórián* származéka.

A *Füle* esetében mindenki arra gondol, hogy a névadás forrása talán valamelyik ős füle lehetett. Szó sincs erről! A régebbi *File* adatok, valamint a *Fülöp* név régebbi alakjai és becéző világossá teszik, hogy a *Füle* név a régebbi *File* módosulata, ez pedig a *Fülöp,* régebben *Filep, Filip* becézője.

A *Bordás* név is gondolkodásra késztethet bennünket. Vajon nincs-e mindenkinek 24 bordája? Ha pedig van, akkor hogyan lehet valakit arról elnevezni, ami nem jellemző? Ez ugyanis nem szokás. A magyarázatot akkor találjuk meg, ha a borda szó régebbi jelentését is megkeressük. Ekkor kiderül, hogy bordának a szövőszék egyik alkatrészét nevezték, *bordás*-nak pedig az effajta borda készítőjét.

A *Bútor* névnél is a *bútor* szó régebbi jelentései között kell kereskednünk. A bútorkészítő kisiparost ugyanis mindig asztalosnak hívták, az asztalosokat tehát nem nevezhették *Bútor*nak. A szó régebbi tarisznya jelentése azonban nyomra vezet, a tarisznyás emberek kapták ezt a nevet. Francia származás esetén persze más megoldás jön számításba. A francia *butor* szó ugyanis ezt jelenti: bölömbika, illetve ostoba fajankó. Michèl Butor francia drámaíró neve például ezzel a szóval van kapcsolatban.

Végül a címadó *Tőkés* névről is ejtsünk szót. A *tőkés* szó kapitalista jelentése a magyarban először 1841-ben bukkan föl, *Tőkés* személynévvel ellenben már 1416-ban találkozunk *Teukes* formában. A név jelentése tehát nem kapitalista, hanem: favágó.

Ladó János

NYELV ÉS ISKOLA

A gimnáziumi fakultatív anyanyelvi oktatásról

A fakultatív oktatás 1981 szeptemberében lépett érvénybe a gimnáziumokban. Megindulásával az érintett szaktárgyak nagyobb lehetőséget kaptak a *tanításra* és a *speciális érdeklődés* kielégítésére. *A magyar nyelv és irodalom* a fakultatív rendszerben egy tárgynak minősül. Háromféle fakultatív tanterv közül választhat a tanár és a diák (III. osztályban 2, IV. osztályban pedig 3 órában), az „*A*" (magyar nyelv és irodalom), a „*B*" (magyar nyelv) és a „*C*" (irodalom) variánsból. *Magyar nyelvből* ugyancsak három változatot jelöl meg a tanterv, de a három témakör résztémáiból vagy az átfogóbb témák (pl. *nyelvművelés, nyelvjárás*) egyikéből összeállítható egy negyedik, a tanári érdeklődéshez és a csoport érdeklődéséhez, összetételéhez jobban igazodó változat is.

A fakultatív tervezet — felépítésében — a gimnáziumi alaptantervvel mutat hasonlóságot, azonban jobban igényli a tanári önállóságot, öntevékenységet. Témaköröket, változatokat ajánl, ugyanakkor lehetővé teszi azok felcserélését, megváltoztatását, sőt az óraszámok szabadabb felhasználását is.

A fakultatív magyar nyelvi tananyag három rétegű. Választható témakörök: I. *A közlésfolyamat;* II. *A kultúra jelrendszerei;* III. *Nyelvészeti ismeretek.* A témakörök az anyag jellegében és a módszerek tekintetében is különböznek egymástól.

Az I. témakör feldolgozásakor arra kell gondolni, hogy a nyelv nemcsak a közlésnek, hanem a befogadásnak is eszköze. A gondolatcsere tehát két szempontból értékelhető ,vagyis: a közlés egyfelől *gondolatátvitel*, másfelől pedig *gondolatátvétel.* Az aktív nyelvi műveltség megalapozása mindkét képesség fejlesztését jelenti. A *szövegalkotás* fejlesztése mellett ezért fontos feladat a *szövegmegértés* gondozása. A fakultatív anyanyelvi nevelésnek — különösen ebben a témakörben — mind a *beszédművelő,* mind az *írásművelő célokat* szolgálnia kell.

A II. témakör az I. osztályban már megalapozott *közléselmélet*-re épül, a nyelv és a beszéd társadalmi és egyéni jelentőségét, a nyelvi jelrendszer lényegét, a gondolatcserében betöltött szerepét hangsúlyozva. A témakörben a tanároknak bővebb ismereteket kell szerezniük, mégpedig a *kommunikáció mibenlété*-ről, *tényezői*-ről, *lehetőségei*-ről, valamint a *szemiotika alapjai*-ról. Ehhez a megadott szakirodalom tanulmányozása szükséges. *A nyelvi jel* alapvető jellege mellett lényeges *a műalkotásnak mint komplex jel*-nek a bemutatást. Erre épül *a művészi korstílusok* tárgyalása, *a komplex elemzés* és *az egyéni szépírói stílus vizsgálata.*

A III. témakör, azaz a nyelv életére, fejlődésére és társadalmi szerepére vonatkozó alaptantervi anyag bővítése, a magyar nyelv múltjának és mai állapotának, a nyelvhelyesség követelményeinek, normáinak behatóbb megismertetése, a tanulók *eszmei-érzelmi* nevelésének jelentős stúdiuma. Ez a témakör egyben nélkülözhetetlen *közművelődési anyag* is.

Fontos *feltétel*, hogy a fakultatív anyanyelvi oktatás épüljön rá az alaptantervi eredményekre, ugyanakkor segítse elő a magasabb szintű nyelvi képzést. Azok *a módszertani újító törekvések*, amelyeket az alapterv megfogalmaz, a fakultatív oktatásra is érvényesek. Az eredményes tevékenységnek ma már egyre nélkülözhetetlenebb feltétele *a szaktanterem* (szakkönyvek, folyóiratok, technikai kellékek elhelyezésére, használatára). Törekedni kell *az egyéni, a csoport-, a frontális osztálymunka* helyénvaló alkalmazására és az órák légkörének oldottabbá tételére.

A fakultatív anyanyelvi nevelés hatékonysága jelentős mértékben függ a *megszokott módszerek felváltásától* („szemináriumszerű" jelleg: beszélgetés, vita, kiselőadás, hozzászólás; az információk feldolgozása, szóbeli és írásbeli feladatok változatos formái stb.). A gimnáziumi anyanyelvi fakultatív oktatás törekszik *a tanulói érdeklődés* szélesebb körű *felkeltésére:* a szakirodalom (nyelvtörténeti, nyelvelméleti, nyelvhelyességi művek, cikkek, szakszótárak) kézbeadására. Ezért az iskolai könyvtár számára folyamatosan be kell szerezni a szükséges kiadványokat, amelyek — *a szöveggyűjtemény* és *a tantervi útmutató* mellett — különösen hasznosak az oktatómunkában.

Fülöp Lajos

Az élőszó erejével

Azokat, akik az *Édes anyanyelvünk országos versenyt* kigondolták, s megvalósításában végiggondolták, bizonnyal közéletünk nyelvhasználatáról szerzett szomorú tapasztalataik indították cselekvésre (szerepel ezek közt gondolatnélküliség, üres csapongás, rengeteg frázis, pongyola mondat, kiejtési hiba — s mindez papírról elővezetve!), tehát a segítés, a változtatás szándéka. Növelni akarták az élőbeszéd erejét, ezzel együtt tekintélyét, hogy az írásbeliség mellett a nyelvhasználat másik oldala is az őt megillető helyre kerüljön. Törekvésükkel előfutáraivá lettek az új tantervnek, mely az élő, eleven beszédet s valamennyi megjelenési formáját újra jogaiba iktatta.

Az Édes anyanyelvünk vetélkedő két részből áll: a tanulóknak nyelvi — stilisztikai feladatokat kell írásban megoldaniuk, és húszperces felkészülés után, megadott témáról egy háromperces kis beszédet kell elmondaniuk.

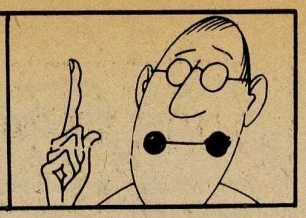
A Kazinczy városától és megyéjétől, mai vezetőitől éltetett versenynek a 9. éve tovább növelte bizodalmunkat, hogy e nehéz, mert összetett vetélkedő meggyökerezik középfokú iskoláinkban, kiegészíti, a maga nemében kiteljesítheti az anyanyelvi nevelést. Ehhez azonban ugyanolyan széles alapról, iskoláink zömében kell elindulnia, mint a Kazinczyról elnevezett kiejtési versenynek, s a megyei középdöntőknek jobban be kell tölteniük a válogatás és lelkesítés fontos feladatát. Tanári gárdája, szakfelügyeleti támogatása már van az Édes anyanyelvünknek. Mert ez is fontos, a szakmai ismeretek folyamatos birtoklása, további finomítása, és fontosak azok az élmények, melyek a Sátoraljaújhelyen töltött három nap alatt, a versenyen, a szépkalmi múzeumnál tartott eredményhirdetésen, a sokoldalú hivatalos és személyes beszélgetések révén, az irodalmi, nyelvi, történelmi hagyományokban, természeti szépségekben gazdag vidéken tett kirándulásokon beleivódnak a résztvevőkbe. Ezeket is tovább kell sugározni az újabb meg újabb tanulói nemzedékeknek.

Az elmúlt őszi versenyen — mint korábban is — három téma közül lehetett választani a szóbeli részben: egy nyári élmény elmondása diáktársaknak; javaslat iskolai kirándulásra, osztályfőnöki órán; a szülőhely, lakóhely bemutatása üzemi fiataloknak.

A tanulók kétharmad részétől élménybeszámolót kaptunk. Ezeket is, a többi kis beszédet is általában gazdag élmény- és ismeretvilág jellemezte, a diákok jól érzékelték és többnyire ügyesen érzékeltették a megadott helyzetet (beszédbeli szituációt). Tudatosan szerkesztenek, de az arányokkal már gyakran van baj: túl hosszúra sikeredik a bevezetés, vagy ügyetlen, lapos, elmarad a befejezés. Előkerülnek a közéletből ismert sablonok: „*Nekem jutott az a megtiszteltetés; Szeretnék valamit mondani; Engedjék meg, hogy...; Végül, de nem utolsósorban* stb." Elégedettek lehetünk a mondatszerkesztéssel; legtöbben gazdag szókinccsel, kerek mondatokban beszélnek, de akad még töltelékszó *(hát, szóval)*, szóismétlés (különösen *és*-sel kapcsolt mondat), zsargon szó és szókapcsolat *(rendelkezik vmivel, biztosít, vonatkozóan, hozzáállás, nagyságrend* stb.). Sok a kiejtési hiba (raccsolás, pöszeség, selypítés, éneklés), de mindez így együtt is üde, lelkesítő felnőtt honfitársaimhoz hasonlítva, — s még csak nem is olvasnak ezek a gyerekek, hanem szabadon beszélnek!

Bencédy József

BESZÉLNI NEHÉZ

Hangsúlyozási gondok

A kiejtés, hangsúlyozás, hanglejtés kérdéseinek van ugyan önálló fóruma is a rádióban, a „Beszélni nehéz!", de azért — nem ritkán — érkeznek az „Édes Anyanyelvünk"-höz is ilyen jellegű kérdések, panaszok.

A névelő fölösleges és helytelen hangsúlyozását például igen sokan szóvá tették az én levelezőim közül is, feltéve a kérdést: mi is a névelő hangsúlyozásának szabálya. Az egyszerű, igen könnyen megtanulható szabály az, hogy a névelő általában hangsúlytalan. A névelőt — egy-két kivételtől eltekintve — nem hangsúlyozzuk a magyar nyelvben. Tehát nem „*a* költő", hanem: „a *költő*". De egy kissé finomítani is lehet ezt a szabályt, mert hiszen azt mondtam: *általában*. Mikor lehet hangsúlyos a névelő? Idézek egy jó példát is a névelő kiemelésére. Hatvani Bertalan — József Attilát említve — ezt mondja egy orvosprofesszornak: „Professzor Úr, ez az ember a ma élő egyik legnagyobb, ha nem *a* legnagyobb magyar költő."

A megszokottól eltérő hangsúlyt felhasználhatjuk néha bizonyos érzelmi kiemelések kifejezésére is. Nem helytelen a névelő kiemelése például a személynevek előtt az ilyenféle felsorolásban: „Aztán jött az egész társaság: *a* Kati, *a* Juli, *a* Pista, *a* Jóska, senki se hiányzott." Vagy: az ilyesféle enyhe káromkodások, mint „*A* nemjóját!", „*A* mindenségit!" — hangsúlytalan névelővel szokatlanabbak, színtelenebbek volnának. De — ismét hangsúlyozom — ezek más példák, mint amelyeket levélíróink jogosan szóvá tettek, ezek tehát nem mentik a névelők agyonhangsúlyozásának a járványát.

A hangsúly rossz alkalmazásával néha félre is vezetjük, azt, akinek beszélünk, máskor meg a kétféle hangsúlyozás s ezzel együtt a kettős értelmezés lehetősége a humor forrásául is szolgálhat. Mondok egy példát az utóbbira.

Egy politikus visszaemlékezéseiben ezt olvasom: „Egy napon jön Pestről haza Zizi, az Acsayné, azt mondja: Imre, magát keresik! Mondom: De mennyire! Rám szól: Ne butáskodjon, az István keresi" (Magyar Hírek, 1981. máj. 16.).

Talán nem is kellene magyaráznom: a *magát keresik* mondatot az egyik fél így mondta: „*magát* keresik". A másik — tréfásan — így értelmezte: „magát *ke*resik", azaz nyomoznak utána, s erre volt a válasz: „De mennyire!"

Egy másik példa, amely — írásban — félrevezető lehet, mert az ember nem tudja, hogy olvasná fel, hogy hangsúlyozná, aki írta: „A község lakóinak száma — mint szerinte minden környékbeli kisközségé — lassan csökken" (Élet és Tudomány, 1981. ápr. 17.). A kérdése az lehet az okoskodó olvasónak, hogy „*las*san csökken", nem pedig gyorsabban, ahogy várható volna; vagy pedig — az igét is, vagy főként az igét hangsúlyozva — „*las*san *csök*ken": azaz egyre kevesebb lesz. Nyilván így kell értelmeznünk. S hogy a félreértés és a rossz hangsúlyozás lehetőségét kiiktassuk, jobb, ha a fogalmazáson változtatunk: „egyre csökken; mindegyre, mindinkább csökken".

Hasonló példa a következő is, ezt a rádióban hallottam: „A *helyzet* |*kivételesen*| *súlyosra* fordult." Ez, így hangsúlyozva, azt jelenti, hogy hasonló helyzetek — általában — nem szoktak súlyosra fordulni, de ez — kivételesen — súlyosra fordult. Nem emlékszem már pontosan a szövegkörnyezetre, de alighanem ez illett rá: „*kivételesen* súlyosra fordult". Tehát a hangsúlyos a *kivételesen;* a *súlyosra* szó nem kap hangsúlyt. Így azt jelenti a közlemény, hogy „nagyon súlyosra; feltűnően, különlegesen súlyosra" fordult a helyzet.

Befejezésül álljon itt egy nagyon bizonyító erejű példa, amelyet az életből lestem el. „Olyan félszeg, jámbor, kedves fiú, akivel járok" — mondta valaki. — „Azért szereted, ugye?" — kérdezte a másik. „*Azért* szeretem" — hangzott a szellemes válasz.

(Az „Édes Anyenyelvünk" című rádiósorozatból.)

Lőrincze Lajos

Őőő...!

Érdeklődéssel olvastam a múlt évi 2. számban Kispista István Hangszórók kora című cikkét a „Beszélni nehéz" rovatban. Egyetértéssel idézem tőle: „... a nyelvtudósok most már határozottan nyergeljenek át az írásközpontú nyelvművelésről a hangzásközpontú, a beszélt nyelv központú nyelvművelésre".

Ideje, bizony! Rádiónkban, televíziónkban csaknem két éve tart az őő-ző nyökögés. (Vagy csak én figyeltem fel rá két éve?) — Mondanivalóm szemléltetésére részleteket idézek a televízió Ablak, A Hét és Lapböngészde című műsoraiból (40. hét).

„... együttesünk, a Zala táncegyüttes, csodálatos szép próbateremmel rendelkezik *őő*, mellette *őő* olyan helyiségek, mint a több funkciót betöltő próbaterem." — „... azérttőő számoljunk egy kicsit másképp is... Pillanatnyilag a svájci turista bemegy Zürichbe(!) egy bankba, kap 1700 Ft-ot a *őő* svájci frankjáértőő... *eee* ... azt hiszem, hogyőőő nyugat-európai árakat ... *eee*... nézve ... *őő*... olcsóbbőő szállodákba (!), éttermekbe (!)... lehet enni."

Nem is idézek tovább, mert e riportokban csak úgy hemzseg a sok „azérttőő, hogyőőő, éső, amiii, hátőőő" stb. Az ilyen beszélgetésekből elég sokat vettem magnószalagra. Őő-zik ezekben sok író, művész, szerkesztő, szerkesztő-riporter, államtitkár, műsorvezető, újságíró, játékvezető: „A képen *őő* lát majd egy madarat... *Őőőő* hogyan is kell ezt megfejteni? ... *eee* Makrisz Agamemnon-album... *őőő* Pap László, ha jól olvasom..." — De őő-zik a Lapböngészde című műsorban az Önök egyik szerkesztője is, amikor így beszél: „Színesíti ezt a számunkatőőő Tabi Lászlónakőőő két kisséőőő írása is... A Beszélni nehézőőő... teljesen újőőő rovat..."

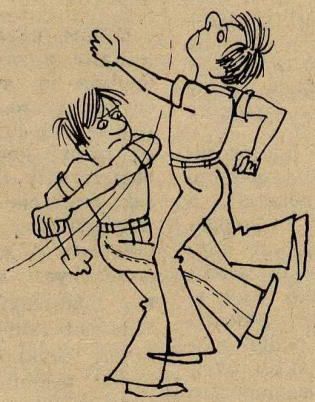
Persze igen szép számmal vannak nem nyökögő bemondók, riporterek is. Szinte sohasem nyökögnek a riportokban az üzemekben megszólaltatott munkások, művezetők, bányászok, az üzletekben az eladók, a termelőszövetkezetek tagjai vagy gyermekműsorokban a gyerekek. — Szaktudományukban jártas, hivatásuk, munkakörük nyelvezetét jól ismerő, értelmiségi pályákon működő emberekhez méltatlan ez a beszédstílus. De szokjanak le az őő-zésről a riporterek is. Meg azok is, akik a rádióban vagy a tévében szereplést vállalnak. Démoszthenész is le tudott szokni a dadogásról!

A televízió egyik nyári nyelvművelő adásában, A nyelv világa sorozatban, Grétsy László felolvasott egy — jogosan — mérges hangvételű levelet, melyben írója szóvá tette az őő-ző nyögdécselést. Úgy éreztem: Grétsy László egyetértett a levélíróval; de beszélgető társa már nem tartotta olyan veszélyesnek az őő-zést, sőt néha maga is őő-zött.

Az iskolában a tanulók fogalmazásaiban minden apró nyelvtani, helyesírási, mondatszerkezeti hibát aláhúzunk. Tegye ezt az élőbeszéd hibáival az Édes Anyanyelvünk is, a rádió és a televízió szerkesztősége is.

Vereknyei Nándor
(Gödöllő)

RÁDIÓSNYELV

„Lekeverték az adást"

A nyökögés dolgában

Vereknyei Nándor nem az első, aki szóvá teszi élőbeszédünknek ezt a vadhajtását. Korondi Antal Recskről éppen két éve írta e sorokat: „A beszéd közbeni nyökögés... már teljesen divattá vált; és nem is csak egyes műsorvezetők (néhány név), hanem neves művészek (két név), sőt neves színészek is, ha mikrofonba nyilatkoznak, akkora nyökögést visznek véghez, hogy majd annyi az ö, ö hang mondataikban, mint az ép szó. Ugyanakkor ezek a színészek előadás közben folyamatosan-szépen beszélnek." — De sok megjegyzést kap erről a jelenségről Péchy Blankával közös „Beszélni nehéz!" című rádióműsorunk, s a rádiónak és a televíziónak minden nyelvi tárgyú műsora; mint a Vereknyei idézte megjegyzésből kiviláglik, például „A nyelv világa" is.

Persze magam sem örülök ennek a jelenségnek. De bevallom: nem is félek tőle annyira, mint a levélírók. Egyébként az említett televíziós adásban én voltam Grétsynek egyik beszélgető társa, aki „nem tartotta olyan veszélyesnek" az élőbeszédbeli őő-zést (bár magam nemigen gyakorolom).

Vereknyei Nándor példái is, a Korondi Antal felsorolta (de fentebb kipontozott) nevek is mutatják: azoknál találkozunk ezzel a hibával a rádióban-televízióban, akik *beszélnek*. Úgy értem: nem felolvasnak (mint a bemondók, előadók), s nem megírt és betanult szöveget reprodukálnak (mint a színészek a színpadon), hanem „egyenesben", azaz „élőben" fogalmaznak: spontán szöveget produkálnak. Szentigaz: hivatali vezetők, lapszerkesztők, zenészek, szobrászok, de még színészek és rádiós-tévés szereplők is beleesnek nemegyszer a nyökögés hibájába.

Miért? — mert nemzeti méretekben hiányzik a gyakorlatunk a spontán, a „papír nélküli" beszédben, a hangos gondolkodásban. S ez azért is különösen feltűnő a rádió és televízió hallgatóinak, mert „hallási ideáljukat" az immár ötvenéves rádiózás alakította ki — a maga simán folyó *felolvasó* stílusával. Ezért olyan feltűnő, ha valaki ezeken a hangos csatornákon nem úgy beszél, ahogy felolvasni szoktunk, hanem ahogy *beszélünk*.

Akkor hát mentsük fel a nyökögést? Szó sincs róla! Csak legyünk türelemmel. A futást, a zongorázást, az autóvezetést: mindent gyakorlással kell tökéletesíteni. Beszélni is csak beszélve lehet megtanulni. Gyakorlatot kell szerezni benne, eleinte akár nyökögve is egy kissé. — A figyelmeztetés persze nem árt néha, főleg a hivatásosaknak; hogy „a szép magyar beszéd divatját terjesszék — mint Korondi Antal írja —, ne a nyökögés divatját!"

Deme László

RÁDIÓFIGYELŐ
FEKETÉN-FEHÉREN

Éber szemmel, füllel

ROSSZ!

(Beküldő: Kiszely Dóra 8000 Székesfehérvár, Erkel u. 2 C.)

Különösen érdekes volt behallgatást nyerni a *Szókolay otthonba*, ismerkedni egy zeneszerző mindennapjaival, hallgatni a válaszokat a személyiség legbensőjét kutató kérdésekre, amelyek mértéktartóan őszinték voltak, de elkerülték a magamutogatást.

Bányász Hédi

A remélhetőleg csak alkalmi használatú behallgatást nyer kifejezés „alkotóját" minden bizonnyal a bepillantást nyer ihlette meg. Kár, mert mi, olvasók egyáltalán nem nyertünk vele. Érdekes egy népszerű zeneszerző otthonába bepillantani, életével, mindennapjaival megismerkedni s a riporter kérdéseire elhangzó válaszait meghallgatni, de behallgatást nyerni — azt már nem!

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Mindenekelőtt az 1981. évi 3. számunkban közzétett feladatok helyes megfejtését adjuk meg:

1. A betű hatalma. A) Felvonul — elvonul. B) Hajdan — majdan. C) Házasságtörés — házasságtűrés. D) Hűtés — fűtés. E) Licitál —limitál. F) Megolvad — megalvad. G) Mímel — mível. H) Nász — gyász. I) Öröm — üröm. J) Szimmetrikus — aszimmetrikus. K) Tárt — zárt. L) Vidít — vadít.

2. Rejtvénymese. (Sophia) Loren — Lorán (Lenke).

3. Látszólag(osan) vagy tényleg(esen)? A gyakoribbak: állítólag(osan), átlag(osan), bezárólag(osan), elvágólag(osan), érintőleg(esen), folytatólag(osan), futólag(osan), hallgatólag(osan), házilag(osan), hozzávetőleg(esen), jóváhagyólag(osan), kizárólag(osan), közbevetőleg(esen), névleg(esen) pótlólag(osan), színleg(esen), támadólag(osan), tettleg(esen), tevőleg(esen), újólag(osan), utólag(osan) végleg(esen), viszonylag(osan), visszamenőleg(esen).

4. Négy regénycím. A) A pálya szélén (Mándy Iván); B) Részeg eső (Darvas József); C) Iskola a határon (Ottlik Géza); D) Az áruló (Sánta Ferenc).

5. Illyés Gyula a nyelvről. A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja.

A feladatokat helyesen megfejtők közül ezúttal a következő tíz olvasónk nyert száz forint értékű könyvutalványt: Balázs Gergely, Kecskemét, Pf.: 34. (6001); Derényi András, Vác, Rigó u. 4. fszt. 15. (2600); Dohor Magdolna, Battonya, Köztársaság u. 52. (5830); Képes Gáborné, Mátészalka, Bajcsy Zs. u. 27. I. 3. (4700); Kovácsné Doroszlai Ágnes, Szolnok, Kun Béla körút 5. VI. 6. (5000); Miskolczi Margit, Budapest, Derecskei u. 5. (1107); Noéh Ferenc, Budapest, Határőr út 55. (1122); a Borsod-A.-Z. megyei ZÖLDÉRT Vállalat Petőfi Sándor szocialista brigádja, Miskolc, Baross Gábor utca 15. (3527); Szász Éva, Mezőhegyes, Kossuth Lajos u. 41. (5820); Szilágyi Dezső, Pécs, Kossuth Lajos u. 32. (7621)

A Pontozó új feladatai

1. **Hét szót keresünk.** Nyelvünkben már évszázadokkal ezelőtt is voltak olyan laza szerkesztésű mellérendelő összetételek, amelyek az *ázik-fázik*, *csillog-villog* típusú forradásos ikerszók és a *szóbeszéd*, *dúsgazdag*-féle valódi mellérendelő összetételek határmezsgyéjén állnak. Olykor rokon értelmű, máskor ellentétes jelentésű szavak sodródtak egymás mellé, szoktak össze, olyan összetételeket alkotva, amelyeket — sajátos jellegüknek megfelelően — jobbára kötőjellel kapcsolunk egymáshoz. Az igék között ilyen pl. az *üt-ver*, az *él-hal*, az *eszik-iszik*, a névszók között az *ország-világ*, a *tenyerestalpas*, a *testi-lelki* stb. Olvasóinknak az a feladatuk, hogy az alábbi igealakok mindegyike elé keressenek egy-egy, a felsorolt példákhoz hasonló típusú, de határozószói értékű formát; olyanokat, amelyek határozóragos főnevek összetapadásából keletkeztek. (Megfejtése egyenként 2, összesen 14 pont.)

esküdözik
ver
küzdenek
pusztít
kapkod
tört
védekezik

2. **Elemzés.** Bővebb magyarázat helyett egy képlet:

Gallium + Litium + Bárium = GaLiBa,

vagyis az egyenlőségi jeltől balra álló elemek vegyjelét összeolvasva a *galiba* szót kapjuk.

Olvassa össze hasonló módszerrel a következő elemsorok vegyjeleit, és a kérdőjelet mindnél egy híressé vált névvel helyettesítheti be! A megfejtésért neven-

ként 2, összesen 14 pont jár.)

A) Argon + ezüst + oxigén + nitrogén = ?
B) Kálium + argon + indium + tórium + ittrium = ?
C) Arany + bór + erbium = ?
D) Protaktinium + kén + kén + urán + tórium = ?
E) Ruténium + berillium + nitrogén + kén = ?
F) Foszfor + urán + kén + kálium + indium = ?
G) Holmium + rádium + titán + urán + kén = ?

3. **Hat könyvcím.** Hat szórejtvényt közlünk. Mindegyiknek egy-egy regény vagy novelláskötet címe a megfejtése. A szerzők betűrendben: Berkesi András, Győry Dezső, Stanislav Lem, Jack London, Örkény István, Tersánszky Józsi Jenő. Mi a hat könyvcím? (Megfejtése címenként 3, összesen 18 pont.)

A) Gléda és dísznövény.
B) Meteorológiai helyzet: O. K.
C) Lókörömmel, mely olyan, mint az állott szalonna
D) Az öreg hím: hangnemtípus
E) Nem éppen meleg mennybolt
F) Energiahordozó a meghűléses betegség.

4. **Megfejelt nevek.** Ladó János Magyar utónévkönyvében egytől egyig megtalálhatók — s Magyarországon természetesen anyakönyvezhetők is — a következő keresztnevek: *Alán, Alida, Anina, Anna, Antos, Arián, Elemér, Elina, Elma, Emőke, Ernő, Évald, Ida, Ilma, Ilmár, Ince, Iza, Lajos, Leonóra, Mánuel.* Csakhogy ezek nem akármilyen nevek ám! Az a jellemzőjük, hogy ha egy bizonyos betűvel megfejeljük őket, az eredmény akkor is egy keresztnév lesz, mint ahogy az *Aba*, a *Leon* vagy a *Lívia* hasonlóképp megfejelve *Csabá*-vá, *Kleonná*, *Olíviá*-vá alakul. A feladat: tessék úgy megfejelni a felsorolt neveket, hogy a húsz névhez összesen csak tíz betűt használnak fel, azaz a kiszemelt betűk mindegyikét kétszer veszik igénybe: egyszer egy női név, egyszer pedig egy férfinév megfejeléséhez! Talán fölösleges is hozzátennünk: az eredményül kapott neveknek szintén olyanoknak kell lenniük, amelyek — még ha ritkán fordulnak is elő — nálunk is viselhetők. (Megoldása nevenként 1, összesen 20 pont. A megfejtést a választott betűk ábécérendjében ajánlatos beküldeni.)

5. **Illés Endre a nyelvről.** Kossuth-díjas írónknak a mai magyar nyelvre vonatkozó érdekes megállapítását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A Pontozó feladatainak megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1982. május 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó megfejtést, kellemes és hasznos időtöltést kívánnak a rejtvények szerzői:

Borbély Károly (5.)
Grétsy László (1., 4.)
Kun Erzsébet (2.)
Váradi István (3.)

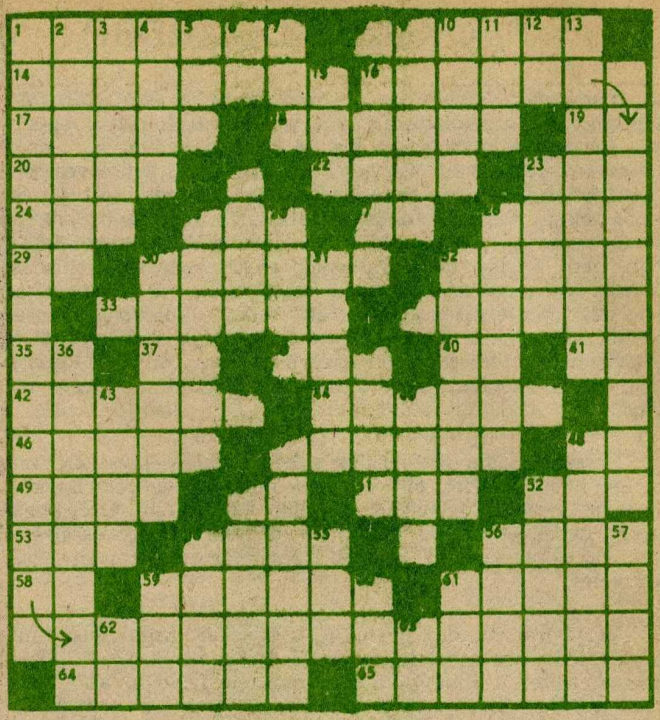
Figyelmező

„Nyelvünkben a férfiúi erő megvan, s mondhatni, tán egy nyelvben sincs annyi, s ha van, legalább nincs több. S ím ezen ereje nyelvünknek... tartá fenn eddig létünket, s azon nagy csuda, melyen sokan bámulnak, hogy a magyar annyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint természetes következménye nyelve erejének."

(Széchenyi István: Hitel)

„A fordítás vonzereje az, hogy aminek a megírására a nemzet élete nem adott alkalmat, megfogalmazhatom, s közbenolyan nyelvi vívmányokat csikarhatok ki az anyanyelvből, amelyeket a körülmények, a reális élet nem kényszeríthet ki. A fordítás így bizonyos fokig a sors hiányát pótolja a nyelvteremtésben. Tehetséges ember kétféleképpen vétheti eközben: vagy úgy, hogy mindenáron ki akarja hozni a maga nyelvéből is, ami az idegenben megtetszett neki, s modoros lesz... Vagy a művet szinte csak ürügynek tekinti, hogy nyelvi kincseit bedobja..."

(Németh László: Az én katedrám.)

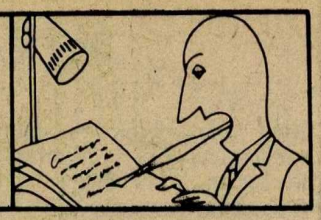

A szerző: Illés Endre

VÍZSZINTES: 1. Éppen a kívánt helyre igyekszik. 8. Itt játszódik a „Rigoletto" c. opera. 14. Ógörög történetíró és hadvezér. *16. A gondolat kezdete (zárt betűk: Y, T).* 17. Szláv eredetű női név. 18. Napszak. 19. Ellentétes kötőszó. 20. Dorog környéki hegy. 22. Hibáztat. 23. Igekötő. 24. „... pásztorok királya" (Kukorica Jancsi dala). 25. Düledező épület. 27. Szökésben van! 28. Megvalósításra vár. 29. Némán inog! 30. Építőanyag. 32. Kis sebességű. 33. Úgy ám, valóban! 34. Ebből készül a gomolyasajt. 35. Azonos betűk. 37. LN. 38. Laza. 40. Kettőzve: Colette kisregénye. 41. Visszza: izomszalag. 42. Garam-parti város szlovák neve. 44. Szalma törmeléke, tájszóval. 46. Csehszlovák író, filmrendező (Oldřich). 47. Kiváló költőnk, utóneve kezdőbetűjével (1926—1975). 48. Hátra ám! 49. Pezsgőboráról híres piemonti város. 50. Régies „c" betű. 51. Román teherautómárka. 52. Egyik érce a hematit. 53. Volt portugál gyarmat Indiában. 54. Rajtad... (te következel). 56. Fiúnév. 58. A kripton vegyjele. 59. Német népcsoport, hazánkban is élnek. 61. A bogarak testének kemény alapanyaga. 64. Ügyes munkafogások, technikai ötletek megvalósítói. 65. Palack, kissé elavult szóval.

FÜGGŐLEGES: *1. A vízszintes 16. sz. alatti gondolat befejezése (zárt betűk: G, O).* 2. Pirkad a hajnal. 3. Női név. 4. Amerikai filmszínész volt (Franchot). 5. Magyar filmcím. 6. Vércsoport-tényező. 7. Ékes lakoma! 8. Fonalból elkészít, például sálat. 9. Nagyon öregek. 10. Mohón, gyorsan eszik. 11. „Ott ... a rácson" (operettdal). 12. UJ. 13. A világ meseirodalmának kiemelkedő alakja. 15. Idegen szóban újat jelent. 21. Olasz város és tó. 23. Színes mintákat rajzol. 25. A túzok rokona. 26. Veszélyből kiszabadít. 28. E szigeten élt és dolgozott Gauguin. 30. A Hunyadiak ádáz ellensége volt (Ulrik). 31. Egyik évszakkal kapcsolatos. 32. Svájci üdülőhely. 36. A gonosz bába jelzője a mesében (itt névelővel). 39. Vasco da... (híres portugál hajós volt). 43. „Az nem lehet, hogy annyi szív / Hiába ... vért" (Idézet a Szózatból). 45. Barátságtalan, rideg. 47. Lakrészek. 48. Olasz költő (Giambattista, 1569—1625). 50. Huszáros viselet. 52. Vetődik valamire, ritkább szóhasználattal. 54. Új létesítményt átad. 55. ... Roy (Walter Scott regénye). 56. Szálkátlanított halszelet. 57. Egykor hatalmas amerikai birodalom uralkodója. 59. Pipázik, népies rövidséggel. 60. Bakonyi csúcs.. 61. „A ... Trenck" (Jókai-regény). 62. Svéd és japán autójel. 63. Névutó, röv.

HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

Így készül

helyesírási szabályzatunk 11. kiadása

A Magyar Tudományos Akadémia, mint olvasóinkat már többször is tájékoztattuk, elhatározta helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának kibocsátását. Gondos előkészítés után a szabályzat végleges formába öntését a Helyesírási Bizottság 1980 őszén kezdte meg. Mivel az új szabályzatnak demokratikus közmegegyezésen kell alapulnia, a kidolgozás menete a következő.

A bizottságban már korábban megvitatott előtanulmányok alapján, melyek mind a vonatkozó helyesírási szakirodalmat, mind a közönség köréből érkezett véleményeket feldolgozták, Fábián Pál professzor, a bizottság társelnöke fogalmazza meg a szabályzat fejezeteit. Az első változatot a Helyesírási Bizottság tagjainak egy szűkebb köre átnézi, megbeszéli. Ezután készül el az a javított kézirat, melyet a Kossuth Nyomda egyik szocialista brigádja önkéntes felajánlásképpen kiszed, majd 400 példányban kinyomtat. Ezt a javaslatot megkapják az Akadémia elnökségének tagjai, az akadémiai osztályok, az érdekelt akadémiai bizottságok, számos nyomda és kiadó, pedagógusok, írók, újságírók, a szomszédos szocialista országok egyetemi magyar tanszékei stb., valamint természetesen a Helyesírási Bizottság tagjai. A beérkező vélemények, javaslatok közül a titkár az általános érvényű megjegyzéseket és az egyes pontokra vonatkozó elvi jellegű észrevételeket szó szerint a bizottság elé terjeszti. Az átfogalmazásra, példacserére, a példaanyag bővítésére vonatkozó javaslatok elbírálása, megfontolása a szerkesztő és a belső ellenőrök dolga. A bizottsági vita eredményeképpen kialakult állásfoglalásnak megfelelően készül aztán el az a szöveg, amely majd (újabb ellenőrzés után) az Akadémia elnöksége elé kerül jóváhagyásra.

A beérkező levelekre egyenként válaszolni nem tudunk, de a bizottság ez úton is köszöni a hozzászólók megjegyzéseit, javaslatait, amelyek igen tanulságosak. Tudjuk, hogy minden levélíró, aki a szabályok megalkotásához hozzászól, jót akar, s a bizottság illő tisztelettel fogadja az érdeklődést és a tanácsokat. A dolog természetéből következik azonban, hogy nem lehet mindenkinek a kedvére tenni, s az Akadémiának nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a mérleg nyelvének a szerepét betöltse, vagyis a teljes rendszert átlátva kinyilvánítsa, mi az, amit írásgyakorlatunkban ésszerűnek, üdvösnek, hasznosnak ítél, mi az, aminek elfogadását nem tanácsolja, vagy éppenséggel helytelenít.

Ez a felfogás természetesen nem jelenti a jogos kívánságok elutasítását. Mindazok a módosítások, amelyeket a bizottság tervbe vett, kivétel nélkül a nagyközönség vagy a szakmai körök óhajainak kielégítését célozzák.

A munka folyamatosan halad: eddig a szabályzati résznek kb. a felét tárgyalta meg a bizottság. A szabályzatot 1982-ben, az első helyesírási szabályzat megjelenésének 150. évfordulójára szeretné az Akadémia megjelentetni, de ez számos körülménytől függ, nem utolsósorban a vázolt munkafolyamat bonyolultságától s a közmegegyezés kialakításának olykor nem kis nehézségeitől.

Keszler Borbála

Milyen lesz

helyesírási szabályzatunk szójegyzéke?

Aki különféle helyesírási problémáit lehetőleg gyorsan kívánja megoldani, az a szabályzatban először nem az írásmód alapjául szolgáló szabályokat keresi, hanem a gondot okozó szó, szóalak vagy szókapcsolat helyes írásformáját. A tájékozódásnak ezt a gyors lehetőségét a szabálykönyv szójegyzéke kínálja a számára. Ám az is gyakori eset, hogy a szójegyzékben böngésző bosszankodva állapítja meg: sok mindenre rábukkant, éppen csak a keresett szóra vagy szókapcsolatra nem.

Ha csak futó pillantást vetünk is szabályzataink szótári részének eddigi történetére, nagyon is érthetőnek tarthatjuk az említett bosszankodást. Szabályzatainknak 1901 óta van szójegyzékük. Az 1901-i, 436 címszóból álló szerény mutató a további kiadásokban fokról fokra bővült: az 1946-i már kb. 5000, az 1950-i és az 1954-i pedig egyenként kb. 20 000 egységet tartalmaz. Aligha vonható kétségbe, hogy az utóbbi tekintélyes mennyiség sem foglalhatja magában mindazokat a szavakat és szókapcsolatokat, amelyek társadalmunk különböző anyanyelvi kultúrájú tagjai számára helyesírási szempontból problematikusak lehetnek. Fölmerül tehát a kérdés: hogyan lehetne a készülő 11. kiadás szójegyzékét — a terjedelem ésszerű korlátait át nem hágva — úgy megszerkeszteni, hogy a lehető legtöbb eligazítással szolgáljon mindenkinek, aki birtokában van az anyanyelvi alapműveltségnek?

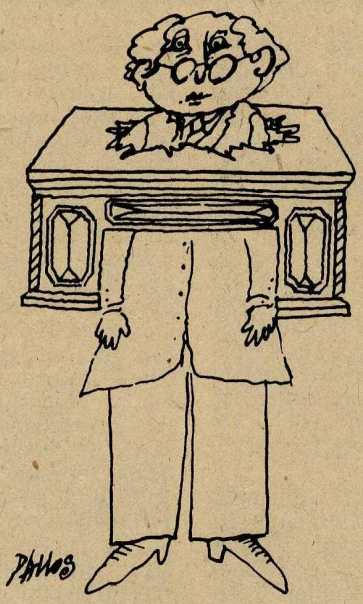
A feladat megoldásában két előzményre támaszkodhatunk.

Az egyik a Helyesírási tanácsadó szótár. Természetesen nem arról van szó, hogy jelenlegi szabályzatunk szójegyzékét felduzzasztva, az említett mű terjedelméhez közelítsünk. Ehelyett a szerkesztésnek ott először alkalmazott módszerét, az ún. bokrosítást kívánjuk alkalmazni szójegyzékünkben. Ez az eljárás abban áll, hogy sok címszó mellé olyan összetételeket és kapcsolatokat is felsorakoztatunk, amelyekben az illető szó egybe- vagy különírandó elő- vagy utótagként fordul elő. (A *csont* bokrába kerül pl. — többek között — a *csontgomb*, a *csontszilánk*, a *csont karperec*, a *kulcscsont*, a *velős csont*.) Mivel a bokrok anyaga külön címszóként már nem szerepel a szójegyzékben, gyakran előfordul, hogy a keresett alakulatot nem a maga betűrendi helyén, hanem az utótag bokrában találjuk meg. (Tehát pl. a *kulcscsont*-ot a *csont* alatt.) Az sem lesz ritka eset, hogy a keresett alakulat nem fordul elő sem az elő-, sem az utótagnál. Ezek bokrának szóanyaga azonban — és ebben áll a bokrosítás nagy értéke — ilyenkor is útbaigazíthat az azonos típusú alakulat írásmódjának bemutatásával. (A *művelődési forradalom* felvétele pl. nem föltétlenül szükséges, hisz a *forradalom* szó bokrában ott lesz a *polgári forradalom*, s arról tanúskodik, hogy a vele nyelvtanilag azonos *művelődési forradalom* is különírandó.)

A másik előzmény az iskolák számára készült segédkönyv, a Helyesírásunk, melynek szójegyzékében már megvalósult a bokrosító szerkesztésmód. Ennek a munkának az „újdonsága" szabályzataink egy régebbi gyakorlatának fölelevenítése volt, nevezetesen az, hogy a szavak és szókapcsolatok mellett — ahol célszerűnek mutatkozott — föltüntették annak a szabálypontnak a sorszámát, amely az illető egység írásmódjára (kezdőbetűjére, hangjelölésére, kapcsolásmódjára) vonatkozik. Bővebb fejtegetés nélkül is belátható, hogy nem lebecsülendő haszon származik ebből (az 1950-i és 1954-i szabályzatban sajnálatosan mellőzött) eljárásból: a szójegyzékhez forduló ugyanis nemcsak azt tudhatja meg, hogyan kell valamit helyesen írni, hanem — ha kíváncsi rá — azt is, hogy miért éppen úgy. Ezért tüntetjük föl új szabályzatunk szójegyzékében a megfelelő szabálypontokra utaló számokat.

Mindennél fontosabb azonban az, hogy a jegyzékbe felvett szavak és szókapcsolatok — bokrokon belül és kívül — valóban „élők" legyenek, vagyis olyanok, amelyek a köznyelv mai állományába tartoznak. (Szókincsünk gyors változása, mozgása miatt ugyanis az 1954-es szóanyag már több tekintetben elavult.) Az anyagkiszemelésnek ehhez a szempontjához igazodó szójegyzéktervezet elkészült, s e sorok írásakor már a helyesírási kérdések tekintélyes számú szakértőjének behatóbírálatára várt.

Szemere Gyula

FEJES

A körúton

Egy havas decemberi délután nagyon jólesett banánt csemegézni. Örömömet fokozta, hogy a szezon első banánadagja vándorolt le a gyomromba. Az étkezés időpontjának helytelen megválasztása miatt azonban némi lelkifurdalást éreztem. Nem engedelmeskedtem ugyanis a körúti zöldségesbolt szabályzatának (bár valószínűleg nem annak szánták). Nagy táblán tudatták ugyanis, hogy *déli gyümölcs* kapható. Vagyis a körúti banán, narancs leghamarabb tizenkettőtől legkésőbb fél egyig fogyasztható, a déli harangszótól kb. a rádió déli krónikájának a befejezéséig, esetleg egy kicsit tovább. Elképzelni is szívfacsaró, hogy a kedvelt gyümölcsfajták annyira elválaszthatatlanok lennének a déli napszaktól, mint a harangszó vagy a rádiókrónika. Ezért kellett volna egybeírni a *déligyümölcs* szót! Csak így jelenti azt, ami a valóság: délről, az örök napsütés országaiból származó közkedvelt élvezeti cikket.

Erről az elfuserált helyesírású tábláról jutott eszembe, hogy az 1980. júniusi Ifjúsági Magazin egy beszélgetést közölt Berczik Zoltánnal *Élen és kés élen* (így!) címmel. A cím azt sejteti, hogy sikercsapatot építeni, illetőleg vezetni nem ritkán a cirkusz *késélen* egyensúlyozó művészének mutatványához hasonló. Ha egybeírjuk a két szót, akkor nyugodtan pakolhat bárki bármit a késélre, mert ha elég ügyes a kellék tartója, megáll rajta még az asztaliteniszcsapat kapitánya is. Ám ha különírjuk — *kés élen* —, akkor a hosszú pengedarabon nem egyensúlyozhat még egy kapitány sem, csak maga a „tulajdonos", tehát a kés. Mivel e tárgy önállóan képtelen helyzeti energiáját mozgásivá alakítani, a rossz íráskép helyes értelmezését csak az agysejtek mozgási energiájának fokozásától remélhetjük.

De erre a műveletre minek kényszeríteni az olvasókat?

Horváth K. József
(Budapest)

Mann-né logikája

Többször ütközünk olyan helyesírási problémákba, amelyeknek jó megoldásához nem találunk ugyan közvetlen eligazítást a helyesírási kézikönyvekben, de egy kis logikával megbirkózhatunk velük.

Ismert szabály, hogy közszavak toldalékolásakor, ha egy hosszú mássalhangzóra végződő szóhoz ugyanolyan mássalhangzóval kezdődő toldalék járul, az egyszerűsítés elve alapján három betű helyett csak kettőt írunk: kisebb + ből = *kisebből*, vádlott + tól = *vádlottól* stb. A *tollal* szóalakban sem lehet egymás mellett három *l* betű (vö. 82. pont).

De ha *Toll* úrral találkozunk, azt szabályzatunk szerint már így írjuk: *Toll-lal* (vö. 230. pont). És nem mindegy, hogy *Kissel* vagy *Kisssel* váltottunk levelet, mert az első esetben *Kis*, a másodikban *Kiss* volt a címzett neve, s ehhez kapcsoltuk a *-vel* határozórag hasonult alakját.

Ezen az alapon oldhatjuk meg azt a kérdést, amellyel a szabályzat nem foglalkozik. Ha valakinek a családneve *Mann*, akkor ennek *-né* képzős alakját a feleségre *Mann-né* vagy *Manné* formában írja? Az első a helyes, mert a második a kié? kérdésre felel. A két szóalak úgy viszonyul egymáshoz, mint *Petőfiné* és *Petőfié*. A *Mann-né* azt jelenti: Mann felesége; a *Manné* pedig ezt: Mann tulajdona. Ha a férjjel találkozunk, akkor *Mann-hoz* van szerencsénk, *Mann-nal* találkoztunk. (A kötőjelre azért van szükség, hogy három azonos betű ne kerüljön egymás mellé: *Mann-nal, Mann-nál, Mann-nak;* tehát: *Mann-né.*) Hasonlóképpen *Hermann-né, Hoffmann-né* stb. (De természetesen csak *Hermanné, Hoffmanné*, ha a férj neve *Herman, Hoffman*; stb.)

Vannak hosszú mássalhangzóra (írásban: kettőzött betűre) végződő keresztneveink is: *Adrienn, Bernadett, Mariann.* Az ilyeneket így toldalékolnám: *Adriennek* (kik? Adrienn + ek), de *Adrienn-nek* (kinek? Adrienn + nek), *Adrienn-nél; Bernadetté* (kié?), de *Bernadett-té* (kivé?), *Bernadett-tel, Bernadett-től; Mariannhoz, Mariann-nal, Mariann-nál, Mariann-nak.*

Pásztor Emil

A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...?

Szép, szép. De minek a két *d*? — kérdezik Kosztolányi olvasói.

Tudjuk, hogy a felszólító mód egyes szám 2. személyében a tárgyas ragozású teljes alak: *meséljed, írjad, tépjed, varrjad* stb. Velük szemben a rövid formák: *meséld, írd, tépd, varrd* stb. Az ige tövéhez tehát a 2. személyű tárgyas *-d* rag közvetlenül kapcsolódik.

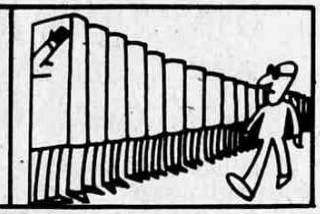
Ennek értelmében logikus, hogy a *d*-re végződő igékben a *d*-t kettőznünk kell a rövid alakokban: *add* (mert *ad* + *-d*), *tudd, védd, szedd* stb. Természetesen akkor is így kell eljárnunk, ha a szó végén a mássalhangzók torlódása miatt a *d* hangot nem tudjuk hosszan ejteni: *mondd* (mert *mond* + *-d*), *küldd, oldd, hordd, kezdd, toldd* stb.

A magánhangzóra végződő igék és a *tesz, vesz, visz, eszik, iszik, hisz* rövidebb felszólító alakjában is megkettőzzük a *d*-t: *ródd, lődd, tedd, idd, hidd* stb. Ez azért nem szokott nehézséget okozni, mert itt a *d*-t mindig hosszan ejtjük.

Néha az is előfordul, hogy helytelenül hosszúnak jelölik a nem *d* végű igék tárgyas ragozású rövidebb alakját: „írdd", „hozdd", „figyeldd" stb. Az ilyen hibák oka alighanem az *add, mondd* alapján való helytelen általánosítás.

Sándorfi Géza
(Budapest)

SZEMLE

Évforduló

„Nyolcszáz éves a magyar hivatali írásbeliség" — ezzel a címmel rendeztek tudományos ülésszakot a pesti egyetemen. Bizonyára fölkiáltójeles hangsúllyal olvasandó a nevezetes évfordulóra való emlékeztetés, „miszerint" (hogy stílusosak legyünk) III. Béla 1181-ben elrendelte az írásos ügyintézést, s az okleveles gyakorlat egységesítésére megszervezte a királyi kancelláriát. Állami életünknek és joggyakorlatunknak kétségkívül jelentős állomása ez, a fenti cím azonban így is érthető: nyolcszáz éves a magyar bürokrácia — és a bürokratikus stílus.

A szükségszerű és természetes fejlődést ugyanis gátolta a latin és a német nyelv hivatalos használatának évszázados gyakorlata. Amikor 1844-ben végre törvény biztosította a magyar államnyelv jogát, a szerves fejlődés előzményeinek hiányát idegen minták átvételével pótolták, s ezt még torzította is a nyelvújítók túlbuzgalma. Egy mesterkélt hivatali zsargon alakult ki így, melynek nyakatekert terjengősségét és örökölt magyartalanságát a hivatal tekintélye és az uralkodó osztály kasztszelleme tabuvá merevítette. Jó szándékú reformkísérletek ellenére szinte napjainkig hat e szívós hagyomány, tetézve azzal, hogy új társadalmi-gazdasági rendünkben a hivatali nyelvhasználat közéleti nyelvvé szélesedett, s behatolt a mindennapi beszédbe is. Remélhető-e, hogy a tudományos tanácskozás szakemberei találnak valamiféle utat az egészséges kibontakozás felé, amely eloszlatná a „hivatalos nyelv" ellenszenves, riasztó hangulatát?

Tankönyvbírálat

Az Akadémia anyanyelvi bizottságának ülésén Károly Sándor egy. tanár a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr és az Édes Anyanyelvünk néhány utóbbi évfolyamának tartalmi statisztikáját elemezte: milyen szerepet töltenek be a folyóiratok a nyelvművelésben?

Az arányok természetesen eltérők a lapok jellege szerint. A Magyar Nyelv „klaszszikus" tudományos folyóirat, s már elég ritkán közöl nyelvművelő cikket. Rendszeresen foglalkozik azonban helyesírási kérdésekkel, a szabályzat készülő új kiadásával kapcsolatban. — A Magyar Nyelvőr — ésszerű megosztással — jórészt átvette laptársától a tudománynépszerűsítés és nyelvművelés feladatkörét. Különösen jelentősek az anyanyelvi oktatással és az írói nyelvvel foglalkozó rovatai. — Az Édes Anyanyelvünk változatos tematikai sokoldalúsággal jól betölti a gyakorlati nyelvművelés és a nyelvi ismeretterjesztés feladatát. Hatása azonban sűrűbb megjelenéssel bontakozhatna ki igazán. A lap célja iránti érdeklődést bizonyítja, hogy máris népes, sokrétű munkatársi gárda csoportosult köréje.

Az előadás kiegészítéseként Grétsy László számba vette azokat a sajtótermékeket, amelyek rendszeres nyelvművelő közleményeikkel, illetve rovatukkal szolgálják nyelvünk ügyét, kiterjesztve munkánk hatókörét.

Az ülésen tárgyalta meg a bizottság Szende Aladár jelentését is a tankönyvek folyamatos nyelvi bírálatáról. Legutóbb középiskolai fizika- és kémiakönyvek kerültek sorra. A tapasztalatok az előzőkhöz hasonlók: a tudományok fejlődése megkívánja a korszerűséget, a tankönyvek szerzői azonban tudóskodással akarják bizonyítani naprakész tájékozottságukat, s tudományos szakmunkák, egyetemi tankönyvek anyagát zsúfolják középiskolai keretekbe. Ez nemcsak nehezen emészthető töménységet okoz, hanem azzal a fogyatkozással is jár, hogy az ismeretátadás és a tanulhatóság pedagógiai szempontjai nem érvényesülhetnek eléggé. Ráadásul a szerzők — furcsa módon — sokszor a sajtónyelv és a brosúrák sablonjaival próbálják a szakszerűséget oldani, s az eredmény: riasztó, érdektelen szárazság, nyelvi sivárság. Pedig a cél az volna, hogy a tankönyv érdekes, vonzó olvasmány is legyen, s az általános műveltséget megalapozó ismeretek befogadását világos, természetes, nyelvi nevelő erejű szöszövegével segítse.

Panasz

Erre intenek azok a sűrű panaszok is, hogy az egymás sarkára hágó iskolareformok és módszertani újítások ellenére szegényes a fiatalok nyelvi műveltsége, és gyatra a beszédkultúrája. Sőt hallunk méltatlankodó véleményt is, helyesírásban és nyelvtani ismeretekben bizonytalan, beszédhibás vagy előadókészség híján levő tanárokról. Pedig nekik kellene ellensúlyozni a tankönyvek nyelvet sorvasztó hatását. De bármily furcsa is, szaktudása mellett éppen a beszédkészségéből élő pedagógus minden ez irányú alkalmassági vizsga nélkül pályára léphet. (Talán még szerencse is, hogy a diploma után sokan másfelé fordulnak?)

A beszédkultúráért

Elég későn fedeztük fel, hogy az ember szavai és viselkedése közt elválaszthatatlan, egymást alakító és meghatározó kapcsolat van: mindkettő az egyéniséget tükrözi. Kazinczy epigrammája már rávilágít erre: „Szólj! s ki vagy, elmondom." Ennek jegyében alakult meg a Hazafias Népfront beszéd- és magatartáskultúrával foglalkozó munkacsoportja. Léptennyomon tapasztaljuk, milyen nagy a szakadék a szocialista embereszmény, a nyelvi műveltség igénye és a modortalanság, durvaság, nyelvi kulturálatlanság kiábrándító valósága közt. Bár a megelőzés könnyebb és hatékonyabb, mint a baj orvoslása, reméljük, hogy a népfront indította mozgalom — átfogó szervezeti lehetőségei folytán — hatni tud majd az eddig közönyös társadalmi tudatra.

Nevek

Az idei magyar nyelv hetének központi rendezvénysorozatát az országos helynévgyűjtés úttörője, Zala megye vállalta. Ezért is választották fő tárgykörnek az Életünk és a nevek című témát, melyre Hajdú Mihály ajánlójegyzéke több tucatnyi érdekes ötletet kínál az előadóknak, a névadás általános kérdései, a hely-, személy- és állatnevek, az intézmény- és márkanevek, valamint az írói névadás keretcímek alá csoportosítva. Természetesen sok más közérdekű nyelvi kérdésről is tartanak előadást, nemcsak Zalában, hanem Budapesten és a megyékben is. Az érdeklődés és a siker bizonyára a hagyományos lesz.

K. M.

Antal László:

Nyelvek nyomában

A nyelvi ismeretterjesztés ma talán fontosabb, mint valaha. De nem elég csak a nyelvhasználat kérdéseiről tudni. Igen hasznos ismeretekkel szolgálhat az egyes nyelvekről, nyelvcsaládokról, azok történetéről szóló munka is — különösen olyan országban, ahol igen sokan tanulnak idegen nyelveket.

Efféle célt is tűzhetett maga elé Antal László, mikor megírta könyvét, elsősorban fiataloknak, érdeklődő tizenéveseknek. A nyelvek sokféleségéről szól, kimeríthetetlen változatosságukról. Először fölvázolja a nyelvek főbb típusait, majd a legfontosabb nyelvcsaládok történetét mutatja be, az oda tartozó nyelvek rövid ismertetésével. Külön foglalkozik Európa ma élő nyelveivel. Végül a nyelvek lehetséges jövőjéről, a mesterséges nyelvek szerepéről ír.

Nagyon érdekes, sőt izgalmas nyelvi összefüggésekről számol be a könyv. A tények ismertetése azonban sok helyen fölsorolássá válik. Az érdekesebb nyelvtipológiai részekben és az utolsó fejezetben Antal László megcsillogtatja levezető módszerét s ehhez tartozó, szikár, de szellemi élményt nyújtó stílusát. A nyelvcsaládokkal foglalkozó, szinte lexikonba illő fejezetekben inkább az adatok uralkodnak. Néhány térkép igen kívánatos volna. A könyv így is hasznos és szükséges kiadvány.

T. N. G.

Orosz nyelvű testvérlapunkról

1967 óta, évenként hatszor jelenik meg a Szovjet Tudományos Akadémia nyelvművelő folyóirata, a *Russzkaja Recs* (*Orosz Nyelv*-nek lehetne fordítani). Gazdag és változatos olvasmányt kínál, ezt érzékeltetjük az 1981. évi harmadik szám rövid bemutatásával. A mostani füzet címlapjáról a nagy orosz kritikus, Belinszkij néz az olvasóra, mögötte a könyvespolcon egy Puskin-mellszobor. 170 éve született Belinszkij, a múlt század orosz irodalmi életének kimagasló képviselője, akinek egyik halhatatlan érdeme, hogy kortársként felismerte és méltatta Puskin költészetének jelentőségét.

A folyóiratnak a múlt század orosz irodalmát, Puskint és Belinszkijt méltató cikkei mellé jól illeszkednek a régi orosz irodalmat idéző írások. A kijevi barlangkolostor hajdani lakója, a krónikás Nesztor olyan legendás alakja volt az orosz történetírásnak és irodalomtörténetnek, mint Anonymus a magyar kultúrának. A folyóirat ezúttal egy kevéssé ismert művét közli. A régmúlt mellett a közelmúlt is szóhoz jut ebben a számban. Badajeva cikke Konsztantyin Szimonov regényírói technikájával foglalkozik. Szimonov tudatosan használja fel az élőbeszéd jellegzetes fordulatait, szerkezeteit, hogy „belülről" érzékeltesse a főhős gondolatainak áradását. A lélektani hitelesség és művészi tömörség teszi Szimonovot a Nagy Honvédő Háború igaz krónikásává.

A *szaknyelvi rovat* témája első pillantásra meghökkentő: szakszavak a tudományos-fantasztikus irodalomban. A jövőben játszódó művek szerzői gyakran alkalmaznak általuk elképzelt anyagok, jelenségek, szervezetek elnevezésére kitalált szavakat, s ezek a szókészletben elfoglalt helyüket tekintve éppúgy szakszavak, mint létező dolgokat, jelenségeket jelölő társaik. Képzésmódjukkal, hangalakjukkal jól beleilleszkednek a már meglevő szakszókincsbe.

A *földrajzi nevek* iránt érdeklődők sok érdekeset olvashatnak a régi orosz városok és települések nevének eredetéről. Az úgynevezett „arany gyűrű" városai közül most *Jaroszlav*-tól a festett edényeiről is ismert *Kosztroma*-ig tart a névfeltáró utazás.

Taranov cikke a „legoroszabb fa", a *nyírfa* népi elnevezéseit ismerteti. Sok érdekességet tudhatunk meg a folyóirat nyelvtörténeti, szavak, kifejezések eredetét vizsgáló írásaiból.

A szorosabban vett nyelvművelő írások közül kiemelhetnénk a kiejtési normával, az ő személyes névmás használatával foglalkozó cikkeket. A gazdag kritikai rovat alapján képet alkothatunk a tavaly megjelent nyelvművelő könyvekről, nyelvészeti tanulmányokról.

A folyóirat folytatásokban közli Nyikonov családnévetimológiáit. A mostani folytatásból megtudhatjuk például, hogy az *Usztyinov* családnév a *Justinus* római személynévből származik, *Furmanov* író családneve pedig az oroszba németből átkerült *Fuhrmann*, 'kocsis' jelentésű közszóból ered. A folyóirat szerkesztői érdekes olvasói kérdésekre is adnak választ.

Hasznos, érdekes olvasmány az orosz nyelvművelő folyóirat. Ahogy az egyik cikkben olvasható Krupszkaja-idézet megfogalmazza, egy nyelv tanulása, s hozzátehetjük, művelése is „elválaszthatatlanul összekapcsolódik múltjának ismeretével, a nyelvet beszélő nép történelmének, kultúrájának megismerésével". Ezt a feladatot látja el igényesen, színvonalasan a Russzkaja Recs.

Huszár Ágnes

Két nyelvjárási szótár

Kiss Jenő: Mihályi tájszótár, Markó Imre Lehel: Kiskanizsai szótár, Akadémiai kiadó, 1979., ill. 1981.

Nyelvünk szókincsének tekintélyes részét alkotják azok a tájszavak, amelyek csak a nyelvterület egy-egy kisebb részén használatosak, főként a falusi lakosság körében. Már a múlt század első felében felfigyeltek tudósaink, költőink és íróink a nyelvjárások változatos szókincsére, s a tájszavak összegyűjtését szorgalmazták. Mintegy másfél évszázad alatt igen gazdag anyag gyűlt össze, amelynek nagy része a különféle tájszótárakban hozzáférhető.

Nyelvünk egységesülésének következtében a tájszavak egyre inkább kikopnak az élő nyelvből, mert ma már a falusi lakosság is többnyire köznyelvi szavakat használ olyan tárgyak, fogalmak megnevezésére, amelyeket régebben helyi tájszó jelölt. Az *ómáriom* helyett *szekrény*-t mondanak, az *evesség* helyett inkább a *genny* járatos és csak az idősebbek tudják Nyugat-Dunántúlon, mi is az a *cájg (élesztő)*. A tájszavak pusztulásának folyamata még jobban felgyorsult azáltal, hogy a hagyományos gazdálkodást felváltotta a nagyüzem. A régi paraszti munkák szókincsét bizony már csak az ötven év feletti nemzedék ismeri.

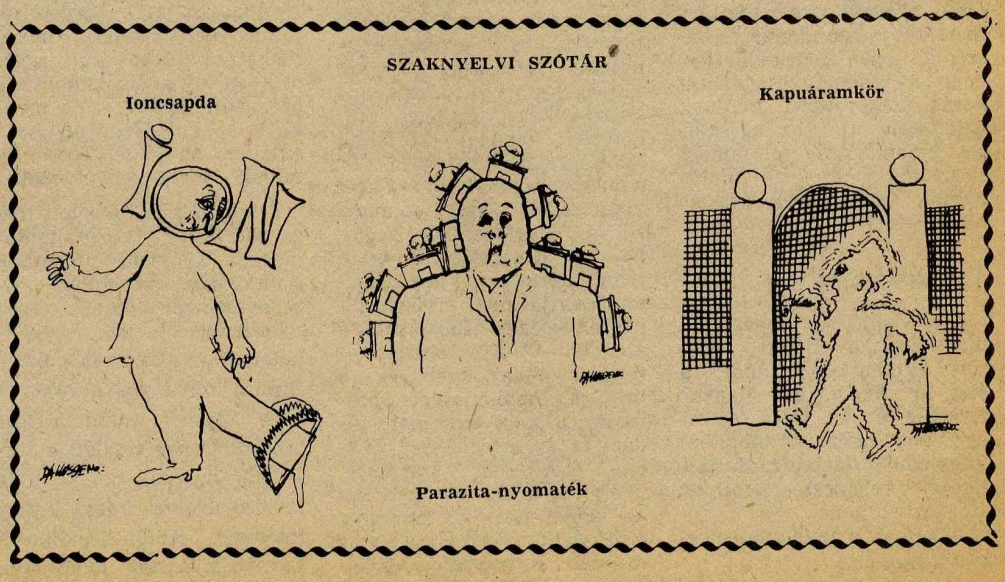
Az Akadémiai Kiadó két nyugat-dunántúli tájszótárt jelentetett meg. Kiss Jenő a rábaközi Mihályinak a köznyelvtől eltérő szavait gyűjtötte össze, Markó Imre Lehel pedig a Nagykanizsával már egybeolvadt Kiskanizsáét. E két kiadvány egyrészt azt bizonyítja, hogy még nincs minden tájszó feljegyezve, szótározva, másrészt pedig arról is tanúskodnak a kötetek, hogy a fent elmondottak ellenére még mindig lehet tájszavakat gyűjteni, ha megtaláljuk a jó adatközlőket.

Kiss Jenőnek ez nem volt nehéz, hiszen szülőfalujában gyűjtött, a szüleitől is igen sok régi szót hallott és jegyzett föl. A szerző anyanyelvjárásáról lévén szó, az adatokat a szótárban minősíteni is tudta aszerint, melyik szó régebbi, már nem is használatos, vagy csak az idősebbek emlékezetében él. A mintegy háromezer címszó mellett bizony szép számban találunk olyan jelzést, amely a kihalásra, visszaszorulásra utal, pl.: *bëda* 'buta', *bolëtta* 'pénzt helyettesítő jegy a 30-as években', *ipa* 'após', *szapirnyáz* 'gyorsan, hadarva beszél'.

Markó Imre Lehel szótárában a valódi tájszavak mellett sok ún. alaki tájszót találunk, olyanokat, amelyek a köznyelvben is ismeretesek, csak helyi kiejtésük, hangalakjuk tér el a köznyelvi formától, pl. *csókúgat* 'csókolgat', *eveszitt* 'elveszít', *kódes* 'koldus', *lötösz* 'letesz'. Szemléletes rajzok is segítik az értelmezést, a jelentések könnyebb megértését.

Érdemes kézbe vennünk a két szótárt, mert nemcsak sajátos nyugat-dunántúli tájszavakat ismerhetünk meg belőlük; e kiadványok arról is tanúskodnak, milyen változás zajlik le nyelvjárásainkban, különösen a szókincs területén.

Balogh Lajos

ig, József Attiláig legjobb íróink, költőink is elfogadták, s műveikben használták. József Attila egyik legszebb versében is megtalálható:

Most azon *muszáj*
[elmerengnem,
hagy ha te nem szeretnél
[engem,
kiolthatnám drága szenem,
lehunyhatnám fáradt
[szemem.
(Flórának)

A *muszáj* szót különben azért is kár lenne kiirtani nyelvünkből, mert több, erőteljesebb, mint a *kell*. Hogy mennyivel, azt Jókai igen találóan fogalmazta meg Politikai divatok című regényében: „A *kell* nem olyan nagy úr. Ezzel lehet még beszélni; ennek még lehet ellenvetéseket tenni; hátha nem kell? hátha nem nagyon kell? hátha csak kellene? hátha csak úgy kell, ha lehet? — de a rettenetes *muszáj* előtt elenyészik minden emberi kifogás; ez előtt nincs alku, nincs lehetetlenség; ezzel nem lehet feleselni, ezt nem lehet elodábbozni, ez nem kapacitálható, ezt nem lehet megvárakoztatni; ami *muszáj* — az *muszáj!*"

T. Urbán Ilona

Kun Vilma — 6237 Kecel, Kossuth Lajos u. 8. — észrevételeire a következőket válaszoljuk:

Az 'egyikük', 'másikuk' értelemben használatos *egyikőjük*, *másikójuk* népies kifejezés használata manapság valóban egyre jobban terjed. Megfelelő szövegkörnyezetben nem hibáztatjuk, de köznyelvi szövegbe az *egyikük* forma való.

A hibás szórendre említett példamondatával nem értünk egyet. Az *„Érkezett a címemre egy felszólítás..."* mondatban nem érezzük németesnek azt, hogy az állítmány a mondat elejére került. A magyar szórendet szabadnak szokás nevezni, s ez azt jelenti, hogy — bizonyos esetektől eltekintve — a szavakat értelmi és érzelmi tényezőktől függően helyezzük egymás mellé. Így a közlés szempontjából fontos részeket kiemeljük, a mondat elejére tesszük, s csak ezután következnek a kevésbé fontos részek.

„A vállalat, aki..." szerkezetben valóban durva hiba az *aki* vonatkozó névmás használata, mivel itt nem a vállalatot alkotó személyekről, hanem a vállalatról mint intézményről van szó. Igaza van, ilyen esetekben az *amely* névmás a helyes.

Balogh Judit

Kígyóssy István — 4431 Sóstógyógyfürdő, Szociális Otthon — megfontolt, alapos fejtegetéseit szívesen olvastuk. Úgy véljük azonban, hogy egyes kérdésekben túlságosan szigorú.

A levelében kifejtett nézetek jó részével egyetértünk, főleg némely szóhasználati „bukfenc", az idegenszó-halmozás, szótévesztési vétségek helytelenítésével. Tekintetbe kell viszont vennünk a nyelvi változás folyamatát. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy egyes szavak életében jelentésátalakulás következik be az idők során. Ilyenkor a szóalak maga továbbél, de elveszíti eredeti jelentését, vagy a régihez más, akár teljesen ellentétes jelentés is kapcsolódhat. Ez történt például az eredetileg 'szilárd, biztos' jelentésű *szolid* szóval vagy a régen 'urának vall' értelemben használatos *ural* szóval. A *szanál* is ilyenféle értelemmódosuláson ment át: a mai nyelvhasználatban elsősorban a 'valamilyen épületet lebont, intézményt feloszlat, megszüntet' jelentést hordozza.

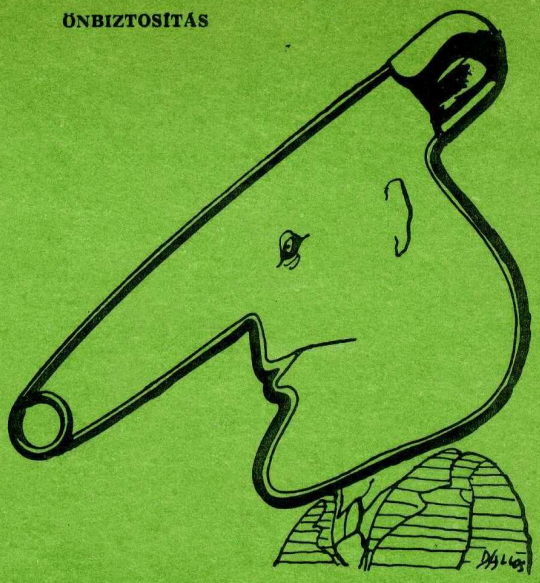
Felde Györgyi

Berecz József — 2194 Tura, Tüzér út 8. — a *valaminek az ürügyén* szerkezet helyességéről kérdezi véleményünket.

Már többször szóltunk róla, hogy ez a kifejezés csak akkor helyes, ha valaminek a valódi oka helyett koholt, tehát hamis megokolással mondunk vagy teszünk valamit, azaz *valamilyen ürügyel*. Viszont ha valódi okból vagy alkalomból történik valami, akkor már csak az *ok* vagy *alkalom* szavakat használhatjuk. Ehhez hozzátesszük még azt is, hogy van az *ürügyén* szóalaknak egy tréfás jelentésárnyalata is. Ez pedig az az eset, amikor valakiről már egyébként is időszerű volna szólni, tehát az adandó alkalom nem a valódi, csupán a látszólagos oka annak, hogy ezt meg is teszszük. De úgy véljük, ez az utóbbi használat nem mond ellent az *ürügyén* eredeti jelentésének.

Balogh Judit

ÖNBIZTOSÍTÁS

Dallos képesszótára

HONNAN FÚJ A SZÉL?

KLIKK-RENDSZER

